

ՀԱՌԻՃԱՎԱՆՔ

Արագածի հյուսիսային լանջին, գեղատեսիլ բնության գրկում է գտնվում Հառիճ գյուղն իր համանուն վանքով: Միջնադարյան Հայաստանի նշանավոր այս հոգևոր կենտրոնի մասին վաղագույն հիշատակությունը պատկանում է XIII դ. մատենագիր Մխիթար Անեցուն, որն իր Պատմությունը շարադրել է Հառիճավանքի վանահայր Գրիգորի († 1189 թ.) պատվերով, ինչի մասին է վկայում երկի խորագիրը. «Հանդեսք բանից աշխարհագումար զրուցաց, տիեզերապատում անցից՝ վիպասանեալ ի քաջ գիտնականէն Մխիթարայ, աւագերիցու մեծ կաթուղիկէին Անույ հոյակապ քաղաքի, ի խնդրոյ հայր Հառիճայի Գրիգորոյ վարդապետի»²⁵:

Հայտնի է, որ վանքը մեծապես տուժել է սելջուկների արշավանքից, որը վերականգնել է Գրիգոր առաջնորդը. վերջինս թաղված է հարակից գերեզմանոցում: Հառիճում վանական կյանքը ծաղկում է ապրել XIII դարում, երբ Ջաքարե ամիրսպասալարը, գնելով Հառիճ գյուղն ու շրջակա հողերը, նախաձեռնել է գլխավոր Ս. Աստվածածին եկեղեցու կառուցումը, որն ըստ շինարարական արձանագրության՝ ավարտել է 1201 թ. (արձ. 50): Նույն վիճագիրը տեղեկություններ է հաղորդում նաև վանքի պարսպապատման մասին, որից ներկայումս մի փոքր հատված է պահպանվել: Շինությունների որմերին առկա են XIII դ. բազմաթիվ նվիրագրեր ու հիշատակագրություններ, ինչը չի կարելի ասել հետագա դարերի մասին: Աղա Մահմեդ խանի՝ 1795 թ. Հայաստան կատարած ներխուժումից վանքն ավերածությունների է ենթարկվել և միայն 1830 թ. ռուս-թուրքական պատերազմի ավարտից հետո զարթոնք ապրել՝ վանահայր, Կարսի երբեմնի առաջնորդ Ստեփանոս արք. Խաժակյանի հոգածությամբ: Այս շրջանում վանքը նորոգվել է, կառուցվել են նոր սենյակներ ու տնտեսատուն:

Հուշարձանախումբը բաղկացած է հետևյալ կառույցներից.

Ս. Գրիգոր եկեղեցի. Համալիրի հնագույն կառույցն է, որը թվագրվում է VII դարով: Ճարտարապետական հորինվածքով նման է Մաստարայի Ս. Հովհաննես եկեղեցուն: Հարավ-արևելքից և հարավ-արևմուտքից եկեղեցուն կից են քառանկյուն ավանդատները: Շինության վրա XIII դ. Սարգիս ճոնը մատուռ է կառուցել: Գմբեթը սկզբնապես եղել է կղմինդրածածկ, իսկ 1863 թ. վերակառուցվել է քարով ու կիսագնդածև, իսկ այժմ վեղարածև է: XII-XIII դդ. եկեղեցուն արևմուտքից կցվել է նաև գավիթ, որը մեզ է հասել ավերակ վիճակում:

Ս. Աստվածածին եկեղեցի. Վանքի գլխավոր շինությունն է: Կրկնում է XI-XII դդ. Հայաստանում ավանդական դարձած «գմբեթավոր դահլիճ» ճարտարապետական հորինվածքը: Ինքնատիպ են արևմտյան կողմի ավանդատների երկրորդ հարկի եռակամար բացվածքներով սյունազարդ օթյակները, որոնք ըստ ճարտարապետ Ալ. Ջալալյանի՝ շինությանը պալատային տեսք են հաղորդում²⁶: Այստեղ բարձրանում են ստորին հարկի խորաններից կից 12 աստիճան ունեցող քարե սանդուղքներով: Շինության արևելյան, հարավային ու հյուսիսային պատերն արտաքուստ հարդարված են զույգ եռանկյունաձև «հայկական խորշեր»-ով: Ուշագրավ է հատկապես արևելյան պատի արտաքին հարդարանքը՝ պսակված Ջաքարե և Իվանե Ջաքարյան իշխանների կտիտորական քանդակով: Եկեղեցին նորոգվել է 1850-ական թթ. գյուրեցի նշանավոր վարպետների կողմից (Գյուրիի երիտասարդաց «Հառիճի վանական ընկերություն» կազմակերպության նախաձեռնությամբ, նախագահ Հովսեփ Կոստանյանի ղեկավարությամբ):

25 Մխիթար Անեցի, Մատեան աշխարհավէպ հանդիսարանաց, աշխատ.՝ Հ. Գ. Մարգարյանի, Երևան, 1983, էջ 56:

26 Ալ. Ջալալյան, Հառիճավանք, «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, էջ 567:

Գավիթ. Քառասյուն տիպի այս կառույցը կից է Ս. Աստվածածին եկեղեցուն արևմուտքից: Կառուցել է իշխան Վահրամ Դեծուպը՝ XIII դ. առաջին կեսին, Դովհաննես վարդապետի առաջնորդության ժամանակ:

Դպրատուն. Գտնվում է Ս. Գրիգոր եկեղեցուց հարավ-արևելք: Կառուցվել է XIII դ., որից ներկայումս միայն հյուսիսարևմտյան մի փոքր հատվածն է պահպանվել:

«Ճգնավորի մատուռ». Վանքի հարավարևմտյան կողմում, անմատչելի ժայռի վրա է գտնվում այս փոքր շինությունը՝ հարազատ XII-XIII դդ.: Կառուցված լինելով ծորի քարափի եզրին՝ ժամանակի ընթացքում մի մեծ ժայռաբեկոր անջատվելով քարափից, աստիճանաբար հեռացել ու իր հետ տարել է նաև հիշյալ մատուռը, ուր մտնելն այժմ անանցանելի է դարձել:

Ս. Դարություն եկեղեցի. 1201-1216 թթ. կառուցված միանավ բազիլիկ եկեղեցու ավերակները պահպանվել են վանքից դուրս գտնվող գերեզմանոցում: Աղա Մահմեդ խանի ավերածությունների ժամանակ է խոնարհվել այս եկեղեցին: Ելնելով շինության ճարտարապետական ու կառուցողական ձևերից՝ հնագետ Դ. Եղիազարյանն այն թվագրում է V դարով ու կարծում, որ հիշյալ ժամանաշրջանում գյուղն արդեն գտնվում էր իր տեղում²⁷:

XIX դ. երկրորդ կեսին, Գևորգ Դ. Կոստանդնուպոլսեցի (1866-1882) կաթողիկոսի օրոք ևս վանքում բարենորոգչական ու կառուցողական աշխատանքներ են տարվել. 1872 թ. կառուցվել է վանքի սեղանատունը, ապա տնտեսական, միաբանական ու օժանդակ այլ շինություններ, հյուրատուն, կաթողիկոսական ամառանոց, դպրոց և այլն:

Ջանգակատուն. Կից է Ս. Գրիգոր եկեղեցուն: Կառուցվել է 1892 թ.՝ ի հիշատակ «Հառիճավանքի ընկերության» նախագահ Դովսեփ Կոստանյանի:

Համալիրում հիշյալ ընկերության աշխատանքները դադարեցվել են 1915 թ., սակայն այսօր ևս վանքում բարեկարգման ու ամրակայման աշխատանքներ են տարվում:

Պարիսպ. Նշված բոլոր շինությունները շրջափակված են պարսպով, որի արևելյան մասը կառուցվել է XIII դ., Ջաքարե ամիրսպասալարի կողմից, իսկ հյուսիսային մասը՝ XIX դ. երկրորդ կեսին, վերոնշյալ շինարարական աշխատանքների հետ միասին:

Գերեզմանոց. Գտնվում է համալիրից դուրս՝ գյուղի մեջ: Առկա են XII-XIX դդ. բազմաթիվ ու տարածն տապանաքարեր՝ երբեմն կենցաղային բնույթի պատկերաքանդակներով: Գերեզմանոցում կան նաև XII-XIV դդ. խաչքարեր:

Պրակում ընդգրկված արձանագրությունների գերակշիռ մասն այս վանքից է. դրանց ընդհանուր թիվը 54-ն է, որոնցից 33-ը նախկինում հրատարակվել են Սարգիս Ջալալյանցի, Աբել Մխիթարյանցի, Ղևոնդ Ալիշանի, Մելքիսեդեկ Գևորգյանցի, Դովսեփ Եղիազարյանի և այլոց աշխատություններում: Հառիճավանքից մեզ հայտնի թվով 23 արձանագրություն (1-ը՝ չպահպանված)²⁸ տեղ է գտել ՄՍ Դմ 6517 ձեռագրում՝ ընդօրինակված 1842 թ.: Այդ վիմագրերը վերջերս հրատարակվեցին Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող Արմեն Տեր-Ստեփանյանի աշխատասիրությամբ²⁹: Հեղինակն այս ձեռագրից հրատարակել է 27 արձանագրություն, բայց պետք է լինի 29, քանի որ է և ի ե միավորները բովանդակում են երկուական վիմագրեր: Հիմք ընդունելով ձեռագրում տվյալ միավորի խորագիրը, որ է. «Տետրակ արձանագրութեանց սրբոյ վանիցն Հառիճոյ ի 1842 ամի եւ նոյեմբեր 13», Ա. Տեր-Ստեփանյանը բոլոր վիմագրերը վերագրել է Հառիճավանքին, մինչդեռ դրանցից 6-ը Լմբատավանքից են:

27 Դ. Եղիազարյան, Հառիճա վանքը և նրա վիմագրությունը, «Էջմիածին», 1956, Ը-թ., էջ 79:

28 ՄՍ Դմ 6517 ձեռագրի Հառիճավանքի վիմագրերը սույն հատորում կրում են հետևյալ կարգային համարները. 41 (ԺԸ), 42 (ԺԹ), 43 (Ի), 44 (ԻԱ), 45 (ԺԶ), 46 (ԺԵ), 48 (ԺԷ), 50 (Ա), 51 (Բ), 54 (Գ), 55 (ԺԴ), 60 (ԷԲ), 62 (Զ), 63 (Դ), 64 (ԺԱ), 65 (ԺԲ), 66 (ԺԳ), 67 (Ը), 68 (Թ), 69 (Ժ), 70 (Ե), 71 (Էա):

29 Ա. Տեր-Ստեփանյան, Վիմագրերը Մատենադարանի ձեռագրերում, «Վարձք», 2016, Դմ 11, էջ 39-42:

41. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային խաչաթևի պատին, արտաքուստ, 14 տող.

† ԵՍԳՐԻԳՈՐ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ ԶԱՌ/ԻՃԱՅԻ,	
ՇԻՆԵՑԻ ԶՏԵՂԻ ՄՆԸՆԴԵԱՆ ԻՄՈՅ ԶԱՐՑ Ի :Ճ: (100) / ԱՄԵԱ	
ԿՈՐԾԱՆՄԱՆԵՆ ԵՒ ԿԱՐԳԵՑԻ Ի ՍՄԱ ԱՐԸՍ / ԸՆՏՐԵԱԼՍ ԵՒ	
ԽՐԱՏԵԱԼՍ ԱԻՐԻՆԱԻՔՆ ԱՅ, ԵՒ / ԶԱՍՏԱՏԵՑԻ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ /	
ԵՂԲԱՐՑ՝ ԵԹԵ ՈՔ / ՅԱՌԱՋՆՈՐԴԱՑ Ի ՅԸՆՁ/ԱԻՑ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ	
ԽՈՐԴԵ / [ԵԻ] ԵՒ ԶՎԱՍՏԱԿՍ ԲԱԶՄԱՑ ԵՒ / ԶՏՈՒՐՍ ԶՈԳՈՅ	
ԻՐՆ ԶԱՄԱՐԻ, ՈՐ ԶԱ/Փ ԱԾ ԱԻՐՅԱԾ Ե, ԱՅՆԶԱՓ	
ՆՁՈՎԱԾ Ե, ՈՐ ԿԱՇԱՌԱԻՔ ԶԱՅ/Ր ՄՏԵ / ԿՐԿԻՆ / ՆՁՈՎԻ:	

ՐՄՏԵ
ԿՐԿԻՆ
ՆՁՈՎԻ

† ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ ԶԱՌ/ԻՃԱՅԻ,
ՇԻՆԵՑԻ ԶՏԵՂԻ ՄՆԸՆԴԵԱՆ ԻՄՈՅ ԶԱՐՑ Ի :Ճ: (100) / ԱՄԵԱ
ԿՈՐԾԱՆՄԱՆԵՆ ԵՒ ԿԱՐԳԵՑԻ Ի ՍՄԱ ԱՐԸՍ / ԸՆՏՐԵԱԼՍ ԵՒ
ԽՐԱՏԵԱԼՍ ԱԻՐԻՆԱԻՔՆ ԱՅ, ԵՒ / ԶԱՍՏԱՏԵՑԻ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ /
ԵՂԲԱՐՑ՝ ԵԹԵ ՈՔ / ՅԱՌԱՋՆՈՐԴԱՑ Ի ՅԸՆՁ/ԱԻՑ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ
ԽՈՐԴԵ / [ԵԻ] ԵՒ ԶՎԱՍՏԱԿՍ ԲԱԶՄԱՑ ԵՒ / ԶՏՈՒՐՍ ԶՈԳՈՅ
ԻՐՆ ԶԱՄԱՐԻ, ՈՐ ԶԱ/Փ ԱԾ ԱԻՐՅԱԾ Ե, ԱՅՆԶԱՓ
ՆՁՈՎԱԾ Ե, ՈՐ ԿԱՇԱՌԱԻՔ ԶԱՅ/Ր ՄՏԵ / ԿՐԿԻՆ / ՆՁՈՎԻ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 216, Մխիթարյանց, Հառիճ, 80, Ալիշան, Շիրակ, 159,
Գեորգեանց, 157, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 56,
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 267-268, Գագիկ Հառիճեցի, 29:

Ծանոթ. Գրված է 1185 թվից առաջ. վանքի առաջնորդ Գրիգորը մահացել է այդ թվին: Երկրորդ տողում
ԶԱՐՑ բառը մոռացված և լրացված է հետո, տողից վերև մանրատառ, այդ պատճառով էլ հրատարակիչները
չեն նկատել: Բոլոր դեպքերում է տառի փոխարեն գրված է Ե, չենք ուղղում: 9-րդ տողում ԽՈՐԴԵ
անծանոթ բառը այս դեպքում խորթացնել, օտարել իմաստն ունի և հրատարակիչները վերծանել են
ԽՈՐԵ: 11-րդ տողում ՄՏԵ բառը գրված է ՄՏԵ:

Գրիգոր առաջնորդի տապանագրի թվականի ուշադիր զննումը թույլ տվեց այն վերծանել ՈԼԸ՝ 1189թ.:

42. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային խաչաթևի պատին, արտաքուստ, մախորդից անմիջապես
ներքև, 8 տող.

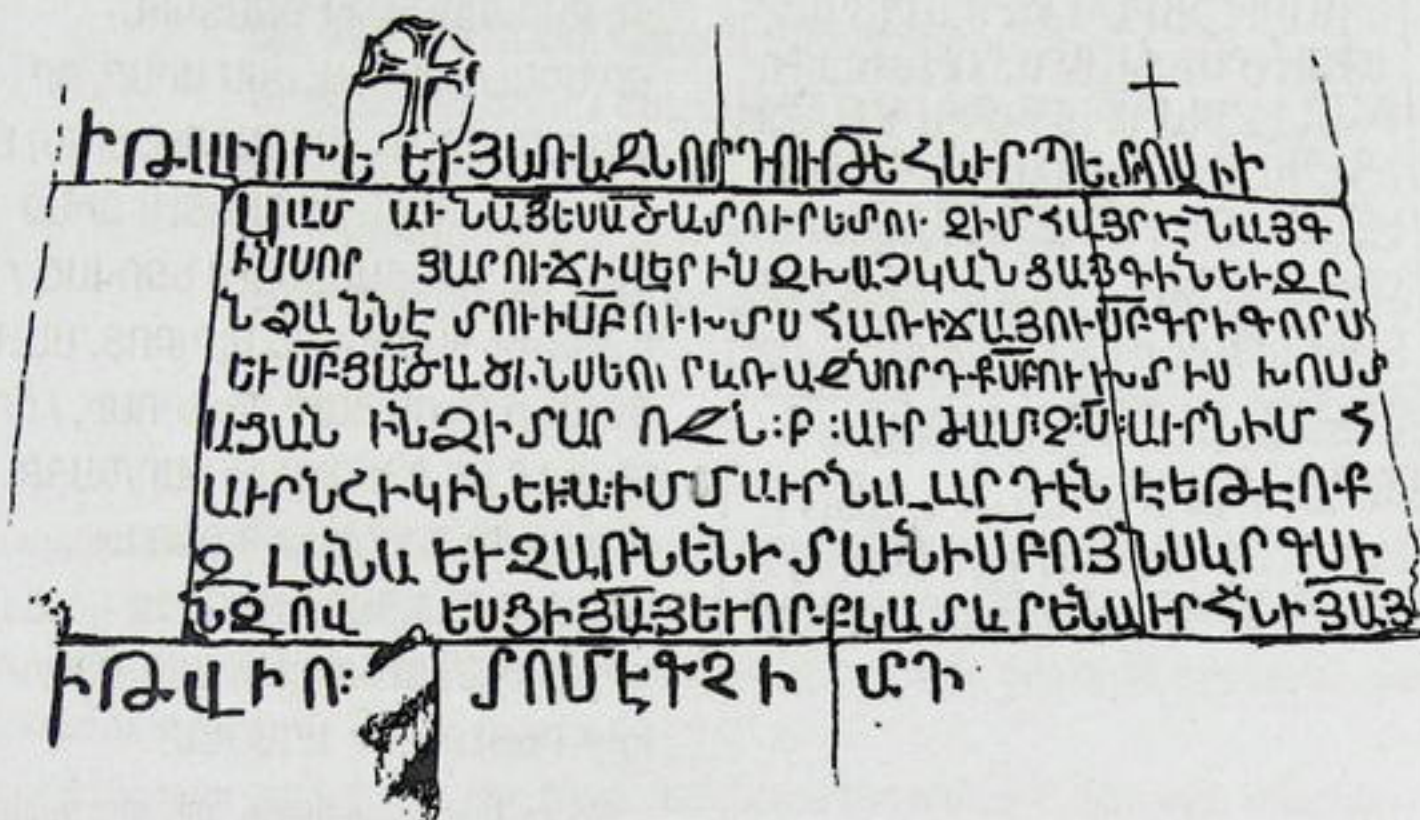
ԿԱՄԱԻԱ ՅՄԵՔՆԱՌ ԻՃԱԵՑԻՔՍԱ	
ՅՊԵՏՐՈՍ ԵՒ ԱՅԼԵԼԲԱՐ ԻՍՍԱՆՍ	
Ա ՆԵՑԱԲԻՄԱԿՆԻՄԱ ՊԱՆԱԿԻ Ի	
ՄԻՄ ԱՐՈՒԹՆ ՊԱՐԱՐԱ ԴԵԼԶԲՈՅ	
ԱՆ ՈՒՆԴԻԴՈՐՈՅՓ ՈՒԱՆ ԱԿԱՐԴԵ	
ԱՆ ՆՅԻՐՈՅՈ ՐԲԿԱՐԱՐԵՆ ԱԻՐՅԵԱ	
ԼԵԼԻՅԻՆԵԻՐԲՈՂՆ ՉՈՎՍ ԺԱՌԱՆԳ	

ԵՍՑ ԵՆԵՆ Բ ՈՒԱ

ԿԱՄԱԻ ԱՅ, ՄԵՔ ՀԱՌԻՃԱԵՑԻՔՍ, ՀԱ/ՅՐ ՊԵՏՐՈՍ
 ԵՒ ԱՅԼ ԵՂԲԱՐՔՍ, ՍԱՀՄ/ԱՆԵՑԱՔ Ի ՏԱԻՆԻ
 ՏԱՊԱՆԱԿԻ Ի / ՄԻ ՄԱՏՈՒՈՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ
 Զ ՔՍ Յ/ԱՆՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐՈՅ ՓՈԽԱՆԱԿ ԱՐԴԵ/ԱՆ[Ն]Ց
 ԻԻՐՈՑ, ՈՐՔ ԿԱՏԱՐԵՆ ԱԻՐՀՆԵԱ/Լ ԵՂԻՑԻՆ,
 ԵՒ ՈՐՔ ՈՉ ՆՁՈՎԱ ժԱՌԱՆԳ/ԵՍՑԵՆ ՔԵ, ԹՎԻՆ] :ՈՒԱ: (1192):

Հրատ. Շահխաթունյանց, 388, Ջալալյանց, Ա, 216,
 Մխիթարյանց, Հառիճ, 81, Ալիշան, Շիրակ, 159,
 Գեորգեանց, 157-158, 168, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 57,
 Բյուրոյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 268, Գազիկ Հառիճեցի, 30:

43. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, նախորդից անմիջապես ներքև, 9 տող.

Ի ԹՎԻՆ] :ՈՒԱ: (1196) ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԼԱՆ] ՀԱԻՐ ՊԵՏՐՈՍԻ[Ի] /
 ԿԱՄԱԻ ԱՅ, ԵՄ՝ ԱԼՍՏՈՒԱՅՍՏՈՒՐ, ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻ] ԱՅԳ/ԻՆԱ,
 ՈՐ ՅԱՐՈՒՃ, Ի ՎԵՐԻՆ ԶԽԱԶԿԱՆՑ ԱՅԳԻՆ ԵՒ ԶԸ/ՆՁԱՆՆ ԵՏՈՒ Ի
 ՄԲ ՈՒԽՏՍ ՀԱՌԻՃԱՅՈՒ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ / ԵՒ ՄԲ ՅԱԾԱԾԻՆԱ ԵՒ ՈՐ
 ԱՌԱՋՆՈՐԴՔ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ԽՈՍՏ/ԱՑԱՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՐՈՋՆ :Բ: ԱԻՐ ԺԱՄ,
 Զ:Ա: ԱԻՐՆ ԻՄ Հ/ԱԻՐՆ ՇԻԿԻՆ ԵՒ :Ա: ԻՄ ՄԱԻՐՆ ՎԱՐԴԵՆԵ, ԵԹԵ ՈՔ /
 ԶԼԱՆԱ ԵՒ ԶԱՌՆԵՆ Ի ՏԱԻՆԻ ՍԼՐԻԲՈՅ ՍԱՐԳՍԻ / ՆՁՈՎԵՍՑԻ ՅԱՅ,
 ԵՒ ՈՐՔ ԿԱՏԱՐԵՆ՝ ԱԻՐՀՆԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Շահխաթունյանց, 388, Ջալալյանց, Ա, 216-217,
 Մխիթարյանց, Հառիճ, 82, Ալիշան, Շիրակ, 159,
 Գեորգեանց, 158, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 58,
 Բյուրոյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 268, Գազիկ Հառիճեցի, 30:

Ծանոթ. Հրատարակիչները 3-րդ տողում ՎԵՐԻՆ բառից հետո ավելացրել են նաև ԹԱՂ բառը, որը չկա բնագրում, իսկ 7-րդ տողում՝ ՎԱՐԴԵՆԵ անձնանունը դարձրել են ՆՎԱՐԴ կամ ՆՎԱՐԹ (Գևորգյանցը կարդում է՝ ՎԱՐԴԻՆԵ):

Արձանագրության վերջում սկսվել և կիսատ է թողնվել մի ուրիշը, որը կարելի է վերծանել՝ Ի ԹՎԻՆ] :Ո:
 (1151) ՏՈՍԵԳԶԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, կամ՝ ՏՈՍԵ ԳՐԻՉ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, այս դեպքում պիտի համարել արձանա-
 գրության փորագրիչ:

ՎԱՐԴԱՊԵՏ բառը գրված է ՎԱՐԴ (առաջին երեք տառը՝ փակագիր), ըստ այդմ ՎԱՐԴԱՊԵՏ-ի փոխարեն կարելի է կարդալ ՎԱՐԴ:

44. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, 19 տող.

ԻՌԻՍԵՐԱՄԱՆԻՍ ԵՍԳՐ
ԻԳՐՈՐՎԱՐԴԱՊԵՏՈՐԴ Ի
ՅՈՒՐԱԵՅՈՒՋ ՍԲԵՇԱՆՍԼՈ
ԻՍՈԿԿԻՆՊԱՀԱՐԱՆՈՎԵՐԻՍ
ՄԱՍՆԶԳՅԱԿԱՆՅՈՒԹՈՒՄՈ
ԻՍԲԱՏԱՑԻՆԱՀԱԻ ԻՃԱԻՊԱՐՏ
ԱԿԱՆԵՆԻՋԶՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵ
ԳՔԱՊԱՍՈՒՆՍ ԵՒ ԶԶԱՅԻՆՃՐ
ԱԳԱՎՈՒՑԻՆԱՅԻՄԱՐԱՐՈՐՉ
ԱՓՈԻՑՍԻ ՀԱՄԱՏՈՒԹԵԷԷՆՈ
ԲԱՆԷԶՍԱԻՍԲՈՒԹԻՅԵՍ ԶԻՆՉԵԻ
ԻՑԷՊԱՆՃԱՐԱՆԱԿԵՆԶՈՎԱԾ
ԷՅՍՅԵԷՅԱՄԵՆԱՅՆՍԲՈՑԱՄԵՆ
ՅՈՒԱԻՋԵՆՆ ՀԱԻՐՊԵՏՐՈՍԻ
ՈՐՔԲՆԱԿԵՑԻՍԲԻՅԻՎԵՍԵԻԿԱՐ
ԴԵՅԲԶԳԻՍՊԵՆՈՎԱԻՆՅ
ԶԳՈՒԷՄԱՐՄԵՆՈՅՆՈՂԱՅԻՐ
ՈՅԵԷՆԲԱՐՑԹՈՂՈՒԹԻՄԵՆ
ԱՅԻՆԴԻՆԵՑ ԵՔԻՔԷ ԱՂԱԶԵՄ

Ի :ՈՐԻՍԵ: (1196) ԹՎԱԿԱՆԻՍ, ԵՍ՝
ԳՐ/ԻԳ[Ր]ՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏՍ, ՈՐԴԻ /
ՏՈՒՏԱ, ԵՏՈՒ ԶՍԲ ՆՇԱՆՍ ԼՈ/ԻՍՈ
ԿՐԿԻՆ ՊԱՅԱՐԱՆՈՎ ԵՐԻՍ / ՄԱՍՆ,
ԶԳՐԱԲԱԿԱՆ ... ԴՈԳՈ ԻՍՈ / Ի ՍԲ
ԱԾԱԾԻՆՍ ԴԱՌԻՃԱԻ, ՊԱՐՏ/ԱԿԱՆ
ԵՆ ԻՆՉ ԶՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԼԱՆ /
:Գ: ՔԱՌԱՍՈՒՆՍ ԵՒ ԶԶԱՏԿԻՆ
ՃՐ/ԱԳԱԼՈՒՑԻՆ :Ա: ԺԱՄ ԱՐԱՐ, ՈՐ
Զ/ԱՓ ՈՒԽՏՍ Ի ԴԱՍՏԱՏՈՒԹԵԼԱՆ Է, ԵՒ
Ո/Ր ԴԱՆԷ ԶՍԱ Ի ՍԲ ՈՒԽՏԵՍ ԶԻՆՉ
ԵՒ / ԻՑԷ ՊԱՏՃԱՌԱՆԱԿԵ ՆՃՈՎԱԾ /
Է ՅԱՅ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՍԼՐԻԲՈՑ. ԱՄԵՆ: /
ՏՈՒԱԻ Ի ԶԵՆՆ ԴԱԻՐ ՊԵՏՐՈՍԻ, / ՈՐՔ
ԲՆԱԿԵՔ ՍԲ ՏՐԵՂԻՍ ԵՒ ԿԱՐ/ԴԱՅՔ
ԶԳԻՐՍ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ Դ/ՈԳՈ ԵՒ
ՄԱՐՄՆՈ ԾՆՈՂԱՑ ԻԻՐ/ՈՑ ԵՒ
ԵՂԲԱՐՑ ԹՈՂՈՒԹԻԼԻՆ ՄԵՂ/ԱՑ
ԽՆԴՐԵՑԷՔ Ի ՔԷ ԱՂԱԶԵՄ:

Չրատ. Շահխաթունյանց, 388-389, Ջալալյանց, Ա, 217,
Մխիթարյանց, Դառիճ, 82, Ալիշան, Շիրակ, 158-159,
Գեորգեանց, 158, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 58,
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 268-269,
Գագիկ Դառիճեցի, 28-29:

Ծանոթ. Դովի. Շահխաթունյանցը չունի թվականը, իսկ Ս. Ջալալյանցն ու Ղ. Ալիշանը՝ ՈՒՆ: Դ. Եղիազար-
յանն ու Գ. Դառիճեցին՝ ՈՒԵ, իսկ Ս. Գեորգյանցը և Դ. Քյուրտյանի «վիմագրահավաքը»՝ ՈՒԵ:

45. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատի վերին մասում, արտաքուստ, 6 տող.

ԱՇԱՏԱՂԷԿՍԻԱԲԱՆԵԾ
ԱՅՍԲՈՒԻՐ ԻՍ ԵՒ ՀԱՅՐՀ
ԱՄԱԶԱՍՊԵԿԱՅԼԵՂԲԱՐ
ԻՍՀԱՍՏԱՐ ԵՅԻՆՈՐԻՍԱՆ
ՈՒԲԱԶՄՍԻԱԲԱՆՈՒԹԻՆ
ԱՌԵՆԱՂԱՏԱՌՈՎԱՆ Ի

ԵՍ ՇԱՏԱՂԷԿ, ՄԻԱԲԱՆԵՑ/ԱՅ
ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ԴԱՅՐ
Դ/ԱՄԱԶԱՍՊԵ ԵՒ ԱՅԼ ԵՂԲԱՐ/ՔՍ
ԴԱՍՏԱՏԵՑԻՆ, ՈՐ Ի ՄԱՅ/ՈՒ ԻՍ
ԶԻՍ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՆՆ /
ԱՌԵՆ ԱՆՊԱՏՃԱՌ ՈՎ ԼԻՆԻ:

Չրատ. Մխիթարյանց, Դառիճ, 80, Ալիշան, Շիրակ, 159,
Գեորգեանց, 157, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 58,
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 267:
Գագիկ Դառիճեցի, 31:

Ծանոթ. Ժամանակը որոշվում է հայր Համազասպի հիշատակումով, որի վերաբերյալ կա 1234 թվի արձանագրություն:

Քյուրտյանի «վիմագրահավաքը» նվիրատուի անունը կարդացել է ՇԱՏ ԱԽԷԿ, Գ. Հառիճեցի՝ ՇԱՏ ԱՂԵԿ:

46. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան պատին, արտաքուստ, 7 տող.

ԵՍՍԱՐ ԴԻՍՃՈՆՍՇ ԻՆԵՑԻՉԵԿ
ԵՂԵՑԻՍԵԻ ԻՔՐՄԱՆՑԻՄԵՏՈՒ
ԱՅԼԸՆԾԱ ՅԻՄԲ ՈՒԽՍՍ ԵԻՀԱՅԻ
ՀԱՄԱԶԱՍՊՍԱՀՄԱՆԵԱՑՈՐԻՍԱ
ՐԳՍ ԻԵԻԻԲԱԳՈՍԻՄԱԻ ՆԻՆ:Բ:Ա ԼՐ
ՊԱՄԱՍԳԵՆԶՔՍ ՅԻՄ ԱՆՈՒՆ

ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ ԾՈՆՍ, ՇԻՆԵՑԻ ԶԵ/ԿԵՂԵՑԻՍ ԵԻ Ի
ՔՐՏԱՆՑ ԻՍ ԵՏՈՒ / ԱՅԼ ԸՆԾԱՅ Ի ՄԲ ՈՒԽՍՍ
ԵԻ ՀԱՅՐ / ՀԱՄԱԶԱՍՊՍ ՍԱՀՄԱՆԵԱՑ, ՈՐ Ի ՍԱ/ՐԳՍԻ
ԵԻ Ի ԲԱԳՈՍԻ ՏԱԽԻՆ :Բ: ԱԻՐ / ՊԱՏԱՐԱԳԵՆ
ԶՔՍ ՅԻՄ ԱՆՈՒՆ, / ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ՊԱՏԻ ՏԼԵԱՌՆԷ:

Հրատ. Շահխաթունյանց, 388, Մխիթարյանց, Հառիճ, 79-80,
Գեորգեանց, 157, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 58,
Գագիկ Հառիճեցի, 31:

Ծանոթ. Ժամանակը որոշվում է Համազասպ առաջնորդի հիշատակումով. ԺԳ դարի առաջին կես:

Սարգիս Ծոնը շինել է 7-րդ դարի այս արտաքուստ խաչածն եկեղեցու հարավային խաչաթևի արևելյան ու արևմտյան անկյուններում ավելացված խորանները, որոնցից առաջինի արտաքին պատին էլ գրել է իր արձանագրությունը:

Ուշագրավ է Սարգսի մականունը, որը բառարաններում երկիմաստ է մեկնվում. «հաճար», «մուշտակա-կար», «մորթեգործ», «կաշեգործ», «գդակ կարող» (Հր. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. Գ, էջ 211-212): Այս մականունով առավել հայտնի է մատենագիր Բարսեղ Ծոնը: Թվում է թե ինչպես Բարսեղի, այնպես էլ Սարգսի դեպքում մականունը չի առնչվում նրանց հիշված գործին: Ոմն Առյուծի հայր Մխիթար Ծոն հիշատակված է նաև Արջոռիճի գավթի նվիրատվական վիմագրերից մեկում (Աշխարհբեկ Քալանթար, Շրջան Տեկորի արշավախմբի, էջ 143):

47*. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան պատին, արտաքուստ, նախորդի ստորին մասում, անկանոն գրչությամբ, 5 տող.

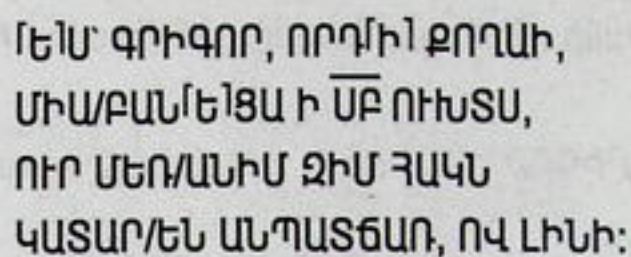
Ե Ս Գ Ր Ե Ց Ի Մ Ե Լ Ի Ք
Ե Տ Մ Բ Ա Ճ Լ Ա Ճ Ի Ն
Ե Ի Ի Բ Ա Գ Ո Ս Ի Մ Ա Ի
Ն Ի Ն : Բ : Ա
Լ Ր

ԵՍ ԳՐԵՑԻ. ՄԵԼԻՔ / ԾԱՌԱՅ,
ԵՏ ՄԲ ԱՃԼԱՃԻՆ,
ԹՎԻՆՆ / :ՌԾ/Դ: (1605):

Ծանոթ. Վիմագիրը բովանդակությամբ նվիրատվական է, սակայն հայտնի չէ, թե ստույգ ինչ է նվիրաբեր-վել վանքի գլխավոր Ս. Աստվածածին եկեղեցուն: Նվիրատուն Մելիքն է, որն իրեն իբրև ծառա (Աստծո ծառա, եկեղեցու սպասավոր) է բնորոշում: Ըստ էության, Մելիքը նաև արձանագրության գրիչն է:

Թվականի տասնավորը կարելի է կարդալ նաև Ժ, այսինքն՝ ՌԺԴ (1565), սակայն, առավել հավանական է վերոնշյալին:

48. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, լուսամուտից վեր, 4 տող.

Հրատ. Բյուրոյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 267,
Ս. Ավագյան, ՎԱԲ, 153:

Ծանոթ. Վերջում պիտի մտքով ավելացնել «առաջնորդ» բառը, որը գրիչը բաց է թողել՝ հասկանալի համարելով:

Վիմագիրը փորագրված է բավական վերևում և որոշ հատվածներ, հատկապես վերջին երկու տողերը, կիսեղծ են: Ս.Բարխուդարյանը երրորդ տողում վերծանել է ԶԻՄ ՀԱՆԿԻՍՏ ԱՐՆԵՆ: Ս.Ավագյանի վերծանությունը բավական տարբերվում է Ս.Բարխուդարյանի ներկայացրածից. «Ես՝ Գրիգոր միաբանեցա ի սբ ուխտս, ուր մեռանեմ, զիմ հակն կատարեն անպատճառ, ով լինի...»: Համանման է նաև Քյուրտյանի վերծանությունը: Ս.Ավագյանն այս վկայագրին անդրադառնում է «հակն» բառեզրի կապակցությամբ, գտնելով, «այստեղ հակ-ը, տուրք, հարկ չի արտահայտում, այլ՝ մատուցված նվերների դիմաց նվիրատուին խոստացած հատուցում, վարձ, պարտավորություն, որ, հավանաբար, առաջանում է՝ hagg = վարձ, իրավունք իմաստից»:

49*. Ս.ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, նախորդի ներքևում, կամարին, փակագիր.

Ծանոթ. Այս, թերևս, պայմանականորեն վերծանված անունը, կարծում ենք, վերաբերում է շինարար վարպետին կամ ճարտարապետին:

50. Ս.ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հյուսիսային պատի կենտրոնական մասում, արտաքուստ, 11 տող.

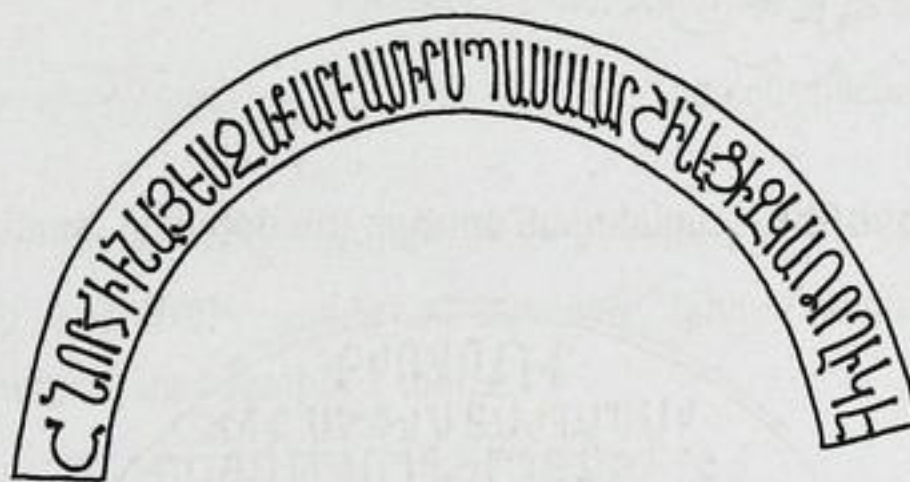
[illegible]

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԵՒ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄՅԲ ՄԱՐԴԱՍԻՐԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԶԱՔԱՐԷ ՄԱՆԴԱՏՈՐԹԱԽՈՒՑԷՍ, ԱՄԻՐՄՊԱՍԱԼԱՐ ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎՐԱՑ, ՈՐԴԻ ՄԵԾԻ ՍԱՐԳՍԻ, ԳԱՆՁԱԳԻՆ / ԱՐԱՐԻ ԶՅՈՉԱԿԱՒՈՐ ՍՈՒՐԲ ՈՒԽՏՍ ՀԱՌԻՃԱ Ի ՅԻՒՐ ԲՆԱԿԱՆ ՀԱՅՐԵՆԱՏԻՐԱՑՆ, ՅԱՂԱԳՍ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏՆ ԻՄՈՅ ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԹԱՄԱՐ ԹԱԳՈՒՀՈ / ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԻՆՁ ԵՒ ՀԱՐԱՋԱՏ ԵՂԲԱՒ ԻՄՈՅ ԻՒԱՆԷԻ ԵՒ ԶԱԻԱԿԱՑ ՄԵՐՈՑ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՒ ԱԻԱԳԻՆ ԵՒ ՇՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑ: ՇԻՆԷՑԻ Ի ՍՄԱ ԱՄՐ/ՈՑ ԵՒ ԶԿԱԹՈՂԻԿԷՍ՝ ԲԱԶՈՒՄ ԾԱԽԻՔ ԵՒ ԶԱՐԴԱՐԵՑԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՄՊԱՍԻՔ ԵՒ ՍՐԲՈՒԹԵԱՄԲ: ԵՒ ԶԻՄ ԳԵՂՆ, ՈՐ ԷՐ ՄԵՐՁ Ի ՍԼՈՂԻՐԲ ՈՒԽՏՍ՝ ԶՄՈՂՈՐ/ԻՄՆ, ԸՆԾԱԵՑԻ [Ի] ՍՈՒՐԲ ԱԾԱԾՆԻՍ ԲՈԼՈՐ ԻՒՐ ԱՄԵՆ ՀԱՂԱՀԱՏՈՎ, ՍԱՐՈՎՆ ԵՒ ԶՐՈՎՆ ԶՈՐ ԲՆԱԿԱՆ ԼԵԱԼ Է, ԵՒ ԵՏՈՒ ԶԱՂԱՑ ՄԻ Ի ԳԵՏԻԿ, ՈՐ ԴԻՒԱՂԱՑ ԿՈՉԻ, / ԶԱՂԱՑ ՄԻ ՅԱՆԻ՝ ԳԼԻՁՈՐԻՆ ԵՒ ՊԱՐՏԷՁ ՄԻ Ի ԾԱՂԿՈՑԱԶՈՐԻՆ, ԱՅԳԻ ՄԻ ՅԷՐԵԻԱՆ ԵՒ ԱՅԳԻ ՄԻ Ի ԹԱԼԻՆ, ԵՒ ԶԱՌԱՋԻՆ ՍԱՀՄ/ԱՆՔՆ, ՈՐ ԲՈՒՆ ԼԵԱԼ ԷՐ՝ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ, Ի ՍԱՀՄԱՆԱԽԱԶԷ Ի ՀԱՌԻՃՈՅ ԳԵՏՆ, ԿՈՌՄԱՐԳՈՎ, ԳԲԵՐՈՎՆ, ՑԱՄԱՔ ԶՈՐՈՎ, ԾԻՆԱՐԻՆ ՀԱՐ/ՈՎՆ, ԳՈՄՑԵՑ ԶՈՐՈՎՆ, ԱՐԵՆԱՂԲԻՒՐՈՎ, ՀԻՆ ՀԱՌԻՃԱՌՎ, ԵՒ ԵԴԻ ՍԱՀՄԱՆ ԶԱՅՍ, ՈՐ ՅԱԻԱԳ ԽՈՐԱՆՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ ՅԻՄ / ՅԱՆՈՒՆ ՀԱՆԱՊԱԶ: ԱՐԴ, ՈՐՔ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՊԱՀԵՆ ԶՅԻՇԱՏԱԿՍ ՄԵՐ ԱՒՐՀՆԻ ՅԱՅ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ, ԻՍԿ, ՈՐՔ / ՀԱԿԱՌԱԿԻՆ ԵՒ ՀԱՆԵԼ ԶԱՆԱՆ ՓՈՔՐ ԻՆՁ ԿԱՍ ՄԵԾ՝ ԶԱՆԷԾՍ ԿԱՅԵՆԻ ԵՒ ԶՅՈՒՂԱԻ ԺԱՌԱՆԳԵՍՑԷՆ ԵՒ ԿՐԿԻՆ ՆՁՈՎԵՍՑԻ ՅԱՅ: / ԹԷ ՈՔ ԲՈՆՈՒԹԵԱՄՅԲ ԵՒ ՈՒԺՈՎ ՏԱՆԻ : ՅԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ ԵՂԻՑԻ ՆՁՈՎԵԱԼ. ԱՄԷՆ: ԳՐԵՑԱԻ ԿՏԱԿՍ ՀԱՍՏԱՏ, Ի ԹՈՒԻՍ :ՈԾ: (1201):

Հրատ. Բժշկյանց, 81-82, Շահխաթունյանց, 386,
Մխիթարյանց, Հառիճ, 62, Ալիշան, Շիրակ, 161,
Գեորգեանց, 150, Եղիազարյան, «Էջմիածին»,
1957, Ա, 58, Գագիկ Հառիճեցի, 32-33:

Ծանոթ. Հառիճավանքի ամենից ուշագրավ շինարարանվիրատվական արձանագրությունն է, որտեղ փաստված է Ջաքարե ամիրսպասալարի կողմից նախկին տերերից վանքը գնելու, ամրոց և կաթողիկե եկեղեցի (Ս. Աստվածածին) կառուցելու, եկեղեցական սպասք և սրբություններ, ինչպես նաև անշարժ գույք՝ իր հայրենատիրաց Մողորիս գյուղը, մեկական ջրաղաց Գետիկ գյուղից և Անիի Գլիծոր թաղամասից, մեկ պարտեզ Անիի Ծաղկոցածոր թաղամասից և մեկական այգի Երևանից ու Թալինից նվիրելու իրողությունը:

51. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքի (գավթի միջից) կամար-շրջանակի վրա, 1 տող.

ՇՆՈՐՀԻՒՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԶԱՔԱՐԷ ԱՄԻՐՄՊԱՍԱԼԱՐ, ՇԻՆԷՑԻ ԶԿԱԹՈՂԻԿԷՍ:

Հրատ. Շահխաթունյանց, 385, Զալալյանց, Ա, 213,
Մխիթարյանց, Հառիճ, 51, Ալիշան, Շիրակ, 159,
Գեորգեանց, 148, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 59,
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 269:

Ծանոթ. Գրված է շինարարության ժամանակ՝ 1201 թվին:

52. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային և արևելյան պատերի վերին անկյունում, քիվի տակ, ծաղկագիր և ուռուցիկ տառերով, արտաքուստ, 1 տող.

ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱ ԱՇԽԱՏԱԴՈՐԱՑ ԱՄԷՆ / ԼԵԿԵՂԵՑՅՈՅՍ:

Հրատ. Մխիթարյանց, Հառիճ, 61, Ալիշան, Շիրակ, 160:
Գեորգեանց, 149, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 60,
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 269,
Գագիկ Հառիճեցի, 33:

Ծանոթ. Վերջին բառը արևելյան մասում, ըստ երևույթին, հետո են ավելացրել: Գրված է եկեղեցին կառուցող վարպետների կողմից, իրենց հիշատակին, շինարարության ընթացքում:

Ս. Գևորգյանցն արձանագրության սկիզբը կարդացել է ԿԵՂՈՅՍ (կամ տեղոյս) ԱՍՏՈՒԱԾ: Հ. Եղիազարյանը ՈՂՈՐՄԵԱ բառից հետո կարդացել է ՇԻՆՈՂԱՑ, իսկ Գ. Հառիճեցին չի կարդացել վերջին ԵԿԵՂԵՑՅՈՅՍ բառը:

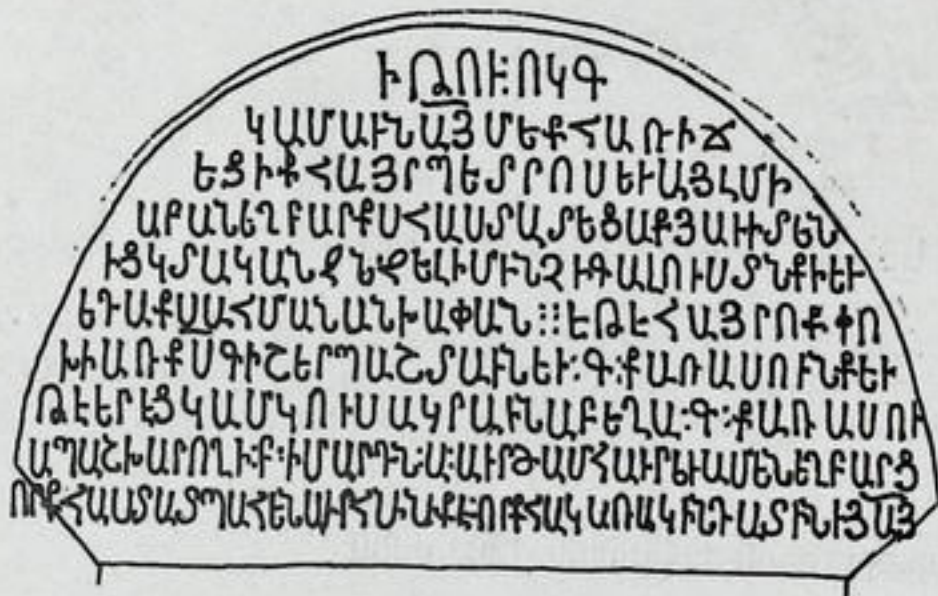
Քյուրտյանի «վիմագրահավաքը» նշում է, որ այս վկայագիրը Ալիշանը չի հրատարակել:

53*. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արևի ժամացույցի շառավիղների տակ, ուռուցիկ տառերով.

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի ԺԱ ԻԺԲ

54. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքի (գավթի մեջ) կիսաշրջան բարավորի վրա, 10 տող.

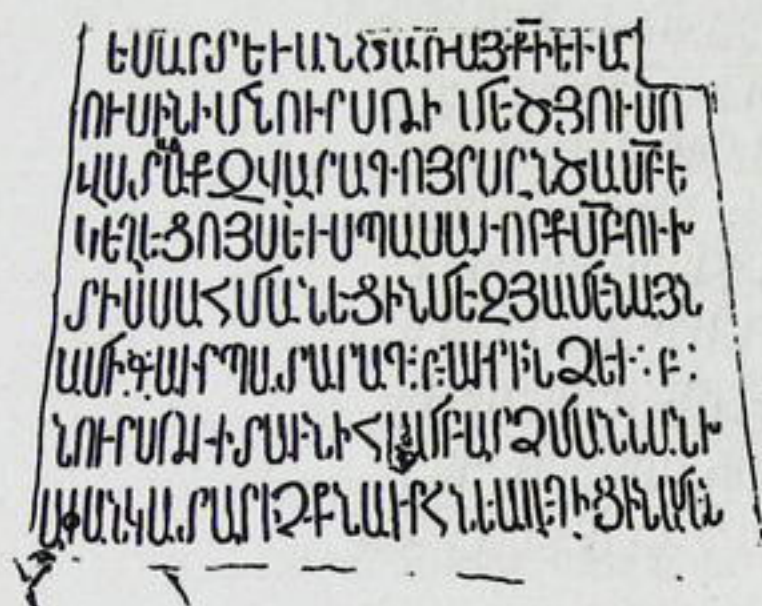

Ի ԹՈՒԼԻՆ՝ :ՈԿԳ: (1214) / ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ՄԵՔ ԶԱՌԻՃ/ԵՑԻՔ,
 ԶԱՅՐ ՊԵՏՐՈՍ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻ/ԱԲԱՆ ԵՂԲԱՐՔՍ, ԶԱՍՏԱՏԵՑԱՔ
 ՅԱԻՏԵՆ/ԻՑ ԿՏԱԿ ԱՆՋԱՋԵԼԻ ՄԻՆՉ Ի ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔԻ ԵՒ /
 ԵՂԱՔ ՍԱՅՄԱՆ ԱՆԽԱՓԱՆ, ԷԹԷ ԶԱՅՐ ՈՔ ՓՈ/ԽԻ ԱՌ ՔՍ.
 ԳԻՇԵՐԱՅՊԱՇՏԱԻՆ ԵՒ :Գ: ՔԱՌԱՍՈՒՆՔ ԵՒ / ԹԷ ԵՐԷՑ ԿԱՍ
 ԿՈՒՍԱԿՐԱԻՆ ԱԲԵՂԱ :Գ: ՔԱՌԱՍՈՒՆՔ / ԱՊԱՇԽԱՐՈՂԻ :Բ:
 Ի / ՄԱՐԴՆ, :Ա: ԱԻՐ ԺԱՍ ԶԱԻՐ ԵՒ ԱՄԵՆ ԵՂԲԱՐՑ, / ՈՐՔ
 ԶԱՍՏԱՏ ՊԱՅԵՆ ԱԻՐՅՆԻՆ Ի ՔԷ, ՈՐՔ ԶԱԿԱՌԱԿԻՆ ԴԱՏԻՆ Ի ՅԱՅ:

Չրատ. Շահխաթունյանց, 385, Ջալալյանց, Ա, 213,
 Մխիթարյանց, Զառիճ, 81, Ալիշան, Շիրակ, 160,
 Գեորգեանց, 151, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 57,
 Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 269, Գագիկ Զառիճեցի, 34:

Ծանոթ. Քյուրտյանը, վիճադիրը համեմատելով Ալիշանի հրապարակման հետ, գրում է. «Տարբերություն
 չկայ բացի միայն վերը յառաջ բերուած մասեն, որով աւելորդ նկատեցի ամբողջ արձանագրութիւնը
 տալ հոս»: Կարծում ենք, միանգամայն տարակուսելի է Քյուրտյանի «որոշումը»:

55. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հյուսիսարևելյան ավանդատան մուտքի գլխին, 8 տող.

ԵՄ՝ ԱՐՏԵԻԱՆ ԾԱՌԱՅ ՔԻ ԵՒ ԱՍ/ՈՒՍԻՆ
 ԻՍ ՆՈՒՐՍԹԻ, ՄԵԾ ՅՈՒՍՈ/Վ ՍՏԱՑԱՔ
 ԶՎԱՐԱԳՈՅՐՍ ԸՆԾԱ ՄԲ Ե/ԿԵՂԵՑՈՅՍ
 ԵՒ ՍՊԱՍԱԻՈՐՔ ՄԲ ՈՒԽ/ՏԻՍ
 ՍԱՅՄԱՆԵՑԻՆ ՄԵՋ ՅԱՄԵՆԱՅՆ / ԱՄԻ
 :Դ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ, :Բ: ԱԻՐ ԻՆՉ ԵՒ :Բ: /
 ՆՈՒՐՍԹԻ Ի ՏԱԻՆԻ ԶԱՄԲԱՐՁՄԱՆՆ
 ԱՆԽ/ԱՓԱՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՅՆԵԱԼ
 ԵՂԻՑԻՆ. ԱՄԵՆ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 216, Մխիթարյանց, Զառիճ, 65, Ալիշան, Շիրակ, 162,
 Գեորգեանց, 150-151, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 60,
 Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 271, Գագիկ Զառիճեցի, 36-37:

Ծանոթ. Համարում ենք 13-րդ դարի, թերևս հենց եկեղեցու օծման ժամանակ է նվիրվել վարագույրը՝
 1201 թվին:

56*. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևելյան պատին, կտիտորական քանդակի կենտրոնում
 ագուցված Տիրամոր պատկերով մարմարին, 2 տող.

ՄԱՅՐ ՔՍԻ / 1858:

57*. Ս.ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հյուսիսային պատին, արտաքուստ, 1 տող.

ԵՄՉՑԻՍԱՔԻՍ ԵՄՆԳԵՑԻ ՍԱՐՔԻՍ:

Ծանոթ. Երրորդ կցագիր տառը պայմանական է վերծանված, կարելի է կարդալ նաև ԳՆԵՑԻ:

58*. Ս.ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, հիմնաշարին, 1 տող.

ԱՅԼ

ԴԱՅՆ...

59*. Ս.ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, արտաքուստ, 2 տող.

ՀՅԻ
ԲԻՂ

...Շ ՅԻ... / ...ԲԻՆ...

60. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատին, արտաքուստ, եկեղեցու մուտքից հարավ, վերին մասում, 9 տող.

ԱԾԱՍԵՐԵԽԱՂԱԲՈՐՊԱՐՈՆՆՎԱՐՅԱՆ Դ.
ԱՇՊԱՍԵՐԵԽԱՂԱԲՈՐՊԱՐՈՆՆՎԱՐՅԱՆ Դ.
ՄՇԻՆԱՅԻՆ ԶՎԱՅԵԼՈՒՐ ԶԱՄԱՆՈՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻ
ՍԻՄՈՆՈՒՄ ՅԻՆԱՍԻՆԱՐՈՒՆԵԼԱՄԱՆՆԱՐՈՒՆ
ՈՒՄԱՆՈՒՄ ՈՒՄԱՆՈՒՄ ՈՒՄԱՆՈՒՄ ՈՒՄԱՆՈՒՄ
ԱՅՈՒՆՈՒՄ ԱՅՈՒՄԱՆՈՒՄ ԱՅՈՒՄԱՆՈՒՄ
ԻՄԱՆՈՒՆՆԱՐՈՒՆ ԵՂԵՑԻՆ ԵՂԵՑԻՆ ԵՂԵՑԻՆ
ՈՐՈՇՈՒՆԱՅԻՆ ԵՂԵՑԻՆ ԵՂԵՑԻՆ ԵՂԵՑԻՆ
ԱՐԱՐԵԼՈՒՄ ԱՆԻՄԱՆՈՒՄ ԱՆԻՄԱՆՈՒՄ

[ԱՍՏՈՒԱՅԾԱՍԵՐ ԵՒ ԱՐԴԻՆԱԲՈՐ ՊԱՏՐՈՆՆ ՎԱՐՅԱՄՆ] /
ԱՍՏՈՒԱՅԾԱՍԵՐ ԵՒ ԱՐԴԻՆԱԲՈՐ ՊԱՏՐՈՆՆ ՅԵՃՈՒՊ ՎԱՐՅԱՄՆ
ՇԻՆԵԱՑ ԶՎԱՅԵԼՈՒՐ ԺԱՄԱՏՈՒՆՍ ԵՒ ԷԲԵՐ Զ/ՄԻՒՍ ԶՈՒՐՍ
ՅԻՇԱՏԱԿ ՉՈԳՈ ԻՒՐՈ ԵՒ ԶԱԲԱԿԱՑ ԻՒՐՈՑ / ԵՒ ԱՄՈՒՄՆՈ
ԻՒՐՈ ԹԱՄԱՐԻՆ, ԵՒ ՏՐ ՉԱՄԱԶԱՄՊ ԵՒ Չ/ԱՅՐ ՅՈՐՅԱՆԵՍ
ՄԻԱԲԱՆԱԲՍ Ի ԽՆԴՐՈ ՊԱՏԵՐՆ ԻՒՐՈ / ԽԱԹՈՒՆԻՆ
ՉԱՍՏԱՏԵՑԻՆ Ի ՏԱԲՆԻ ԹԵՈՂՈՍ ԹԱԳԱԲ/ՈՐԻՆ ԶԱՄԵՆԱՅՆ
ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՅԱՆՈՒՆ ԹԱՄԱՐԻՆ ՊԱՏ/ԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ ԱՆԽԱՓԱՆ,
ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՅՆԻՆ ԱՅ : ԹՎ / ԽԱՓԱՆԵ ԴԱՐՏԻՂ

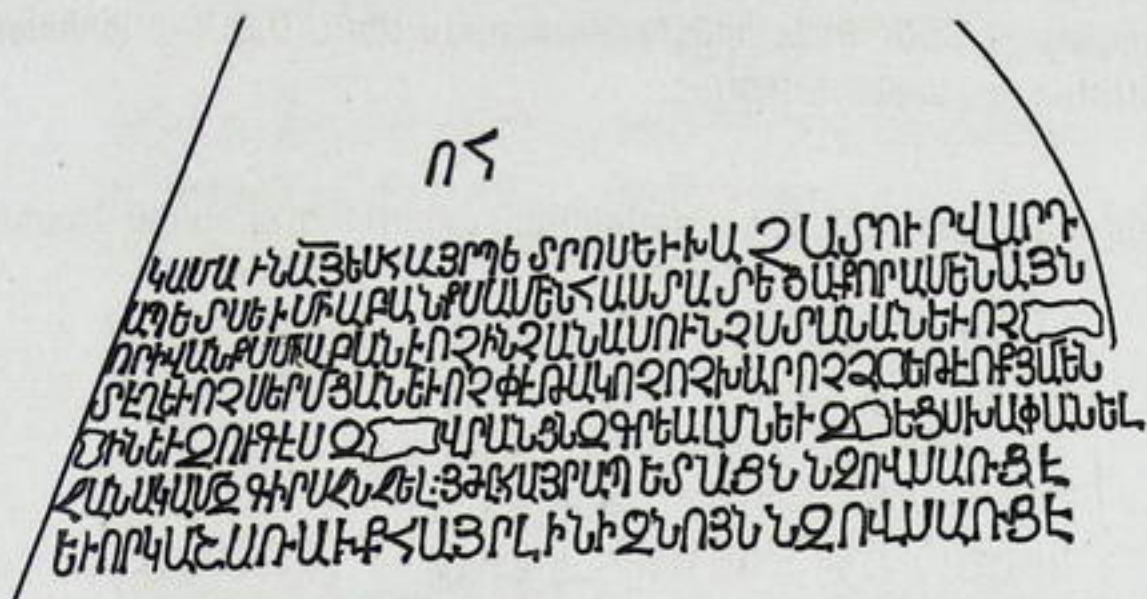
Չրատ. Շահխաթունյանց, 389, Մխիթարյանց, Չառիճ, 73,
Ալիշան, Շիրակ, 162, Գեորգեանց, 153-154,
Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 60,
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 270,
Գագիկ Չառիճեցի, 35:

Ծանոթ. Առաջին տողը կրկնված է մեծ մասամբ, հինգերորդ տողի սկզբի մի քանի տառերը քերված են, Ա տառը գրված է երկու գրչությամբ, խառն կարգով: Ցավոք, թվականը չի գրված, բայց Անիի մեծատունը Վահրամ Չեջուբը Շիրակի արձանագրությունների մեջ հիշատակված է 1229-1235 թվականներին:

1219թ. Հառիճավանքում Հովհաննես գրչի ընդօրինակած «Ժողովածոյ» ձեռագրի հիշատակարանում գրված է. «Եւ զմեծ իշխանն մեր /// (մեկ բառ անընթեռնելի) Վահրամ, որ զժամատունս շինեաց ի դրան Կաթողիկէս եւ զորդիս իւր՝ զԻշխանն եւ զՍարգիս, պահեսցէ խաղաղութեամբ...»³⁰: Այսինքն՝ 1219թ. գավիթն արդեն կառուցված էր, ուստի մեր վկայագիրը կարելի է թվագրել առնվազն այդ թվականով:

Հ. Եղիազարյանը վիճաբանի «սաստիկ մաշված ու ջարդոտված լինելու հետևանքով» վերծանությունը վերցրել է Ղ. Ալիշանից, այն դեպքում, երբ այն առկա է Ալիշանին նախորդած հեղինակների մոտ: Նախորդ հրատարակիչները չեն անդրադարձել առաջին «ավելորդ» տողին: Վերջին երկու բառերը, մանր տառերով, հավանաբար, ավելացված են հետագայում: Նման իրավիճակ էր նաև Սարգիս ճոնի վկայագրում:

61. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսային պատին, ներքուստ, 8 տող.

[ԹՎԻՆ] ՈՂ (1221) / ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՀԱՅՐ ՊԵՏՐՈՍ ԵՒ ԽԱՉԱՏՈՒՐ
ՎԱՐԴԱՊԵՏՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԱՄԵՆ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ՈՐ ԱՄԵՆԱՅՆ /
ՈՐ Ի ՎԱՆՔՍ ՄԻԱԲԱՆԵ ՈՂԻՆՉ ԱՆԱՍՈՒՆ ՉՍՏԱՆԱՆ ԵՒ ՈՂ... / ՏԵՂ
ԵՒ ՈՂ ՍԵՐՄԱՅԱՆ ԵՒ ՈՂ ՓԵԹԱԿ, ՈՂ ՈՂԽԱՐ, ՈՂ ՁԻՒ, ԵԹԵ ՈՔ ՅԱՄԵՆ /
...ԻՆ ԵՒ ՋՈՒԳԵՍ Ջ...ՎՐԱՆՑՆ ԳՐԵԱԼՍՆ ԵՒ Ջ...ԵՑՍ ԽԱՓԱՆԵԼ / ՋԱՆԱ
ԿԱՍ ՋԳԻՐՍ ՋՆՋԵԼ՝ :ՅԺԸ: (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆՋՈՎՍ ԱՌՑԵ / ԵՒ
ՈՐ ԿԱՇԱՌԱԲ ՀԱՅՐ ԼԻՆԻ՝ ՋՆՈՅՆ ՆՋՈՎՍ ԱՌՑԵ:

Հրատ. Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 60
(ավելի պակասավոր), Գագիկ Հառիճեցի, 39:

Ծանոթ. Գրված է գեղեցիկ գրչությամբ, բայց հետագայում դիտավորյալ ջարդոտվել է կացնի հարվածներից և խիստ դժվարությամբ են որոշվում տառերը: Ժամանակը որոշվում է Պետրոսի առաջնորդությամբ, որը հիշատակված է 1196-1214 թվականների սահմանում:

Արձանագրության թվագրման հարցում առկա են մի շարք խնդիրներ: Դատելով հայր Պետրոսի առաջնորդության տարիներից, հարկ է նշել, որ վաղագույն թվականը 1192 է՝ վկայված թիվ 42 վիճաբանում, իսկ վերջին թվականը 1219-ը՝ այդ թվին Հառիճում ընդօրինակված ձեռագիր ժողովածուի հիշատակարանում. «Գրեցաւ ի ՈԿԸ (1219) թին Հայոց ի հրեշտակաբնակ ուխտիս Հառիճ՝ ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնի եւ Սուրբ Գրիգորոյ ..., յառաջնորդութեան հաւր ... եւ Քրիստափորի եւ Սոսթենիսին ... յիշեսցիք եւ զվերայգրեալսս՝ զհայր Պետրոս եւ զՔրիստափոր եւ Սոսթենէս...»³¹: Հառիճավանքի միջնադարյան առաջնորդների անվանացանկը կազմող առաջին հեղինակները՝ Ա. Մխիթարյան, Ղ. Ալիշան, նշում են մեկ հայր Պետրոս՝ աթոռակալած 1185-1220 թթ. (մեր կարծիքով երկու թվականներն էլ

30 Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, Կ. Ղ, կազմեցին՝ Ա. Քեօշկերեան, Կ. Սուքիասեան, Յ. Քեօշկերեան, Երևան, 2008, էջ 1125:

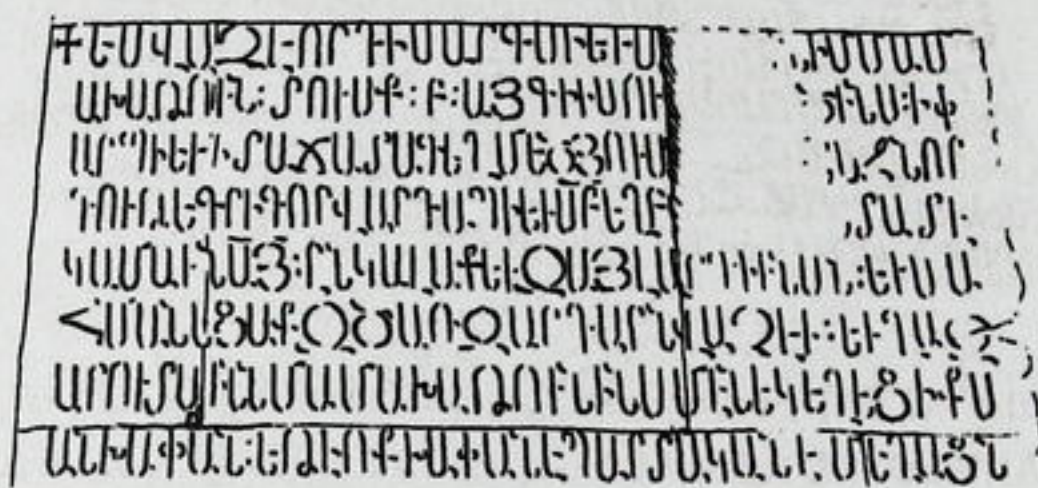
31 Նույն տեղում, էջ 1126:

հիմնավորված չեն), իսկ վերջին տարիներին վանքի պատմությանն ուշագրավ աշխատանքներ նվիրած Կ. Մաթևոսյանը առանձնացնում է երկու հայր Պետրոս, առաջինը՝ առաջնորդած 1188-ից, երկրորդը՝ 1214-1219թթ.³²: Վերջինիս համար նման մոտեցման հիմք է հանդիսացել Մատենադարանի ՀՊՊ 1886 պատառիկը՝ ընդօրինակված 1209թ. Հառիճավանքում, որտեղ ի թիվս վանքի մի շարք միաբանների՝ հիշված է «գհայր Վարդան Հառիճայոյ»³³: Այսինքն, ըստ Կ. Մաթևոսյանի՝ այդ թվականին վանքի առաջնորդն է եղել հայր Վարդանը:

Վիմագրից քիչ վեր ընթեռնելի է ՈՅ (1221) թվագիրը, որն, ըստ էության, վերաբերում է սույն վիմագրին: Սրանով իսկ կարելի է փաստել, որ հայր Պետրոսը աթոռակալել է առնվազն մինչև 1221թ., քանի որ այդ նույն թվականին որպես առաջնորդ հիշատակված է Գրիգոր վարդապետը:

Ս. Բարխուդարյանի վերծանության մեջ առկա են մի շարք տարրընթերցումներ. երրորդ տողի սկզբում, ՈՐ-ից հետո կարդացվել է ՇՆՈՐՀԻԷՆ, հինգերորդ տողում ՍԵՐՄԱՅԱՆ-ի փոխարեն՝ ՍԵՐԱՅԱՆ, նույն տողի վերջում ՅԱՄԵՆ-ի փոխարեն՝ ԽԱՓԱՆԷ:

62. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի (եկեղեցու արևմտյան պատ) հյուսիսային մասում, 8 տող.

† ԵՍ՝ ՎԱԶԷ, ՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ԱՄՈՒՄԻՆՆԻ ԻՍ ՄԱՍ/ԱԽԱԹՈՒՆ,
ՏՈՒԱՔ :Բ: ԱՅԳԻ Ի ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԾԱԾԻՆՍ Ի Փ/ԱՐԴԻ ԵՒ Ի
ՏԱՃԱՏԱԳԵՂ ՄԵԾ ՅՈՒՄՈՎ ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐ/ԴՈՒԹԵԼԱՆ՝
ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏՅԻ ԵՒ ՄԲ ԵՂԲԱՐՑ ՀԱՍՆԱՏ Է: /
ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ ԸՆԿԱԼԱՔ ԵՒ ԶԱՅԼ ԱՐԴԻՆՍՆ ԵՒ ՍԱ/ՀՄԱՆԵՑԱՔ
ԶԾԱՌՋԱՐԴԱՐՆ՝ ՎԱԶԷԻ ԵՒ ՂԱԶ/ԱՐՈՒ ՏԱԻՆՆ՝ ՄԱՍԱԽԱԹՈՒՆԻՆ՝
ԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ / ԱՆԽԱՓԱՆ, ԵԹԷ ՈՔ ԽԱՓԱՆԷ՝
ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է [ՄԵՐ] ՄԵՂԱՑՆ:

Հրատ. Շահխաթունյանց, 386, Մխիթարյանց, Հառիճ, 68,
Ալիշան, Շիրակ, 161, Գեորգեանց, 152:

Ծանոթ. Առաջին չորս տողերում աջակողմյան քարի մակերեսը մասամբ կոտրված է: Վերականգնման փակագծերը կազմողը չի դրել, չնայած ձեռագրում բերված լուսանկարում այդ պատկերն առկա է:

Հ. Բյուրտյանը այս վիմագիրը նույնպես հարկ չի համարել ներկայացնել, քանի որ «հրատարակուած է Շիրակ-ի մեջ..., առանց կարելուր տարբերութեան»:

32 Կարեն Մաթևոսյան, Հառիճի վանքը ԺԳ դարի սկզբին, «Էջմիածին», 1998, Ա, էջ 123:

33 Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, կազմեց Ա. Ս. Մաթևոսյան, Երևան, 1984, էջ 65:

63. **ԳԱՎԻԹ.** արևելյան պատի հյուսիսային մասում, 8 տող.

ԿԱՄԱՐԱՅԵՍՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ

ԿԱՄԱՐԱՅԵՍ, ԵՄ ՏՈՒՏԻԿՍ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ / ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ
 Ի ՄԲ ՈՒՆՏՍ ԵՒ ԸՍՏ ԻՄ ԿԱՐ/ՈՂՈՒԹԵԼԱՅՆՍ ԷՏՈՒ
 ԸՆԾԱՅՔ ՍՐԲՈ ԱՍՏՈՒԱՅԾԱԾՆԻ/Ս: ՀԱՅՐ ՅՈՂԱՆՆԵՍ
 ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵ/ՑԻՆ ՎԿԱՌԹԵԼԱՄԻՔ ՏՐ
 ՀԱՄԱԶԱՍՊԱ, Ի ՏԱԲՆԻ ՎԱՐ/ՊԱՎԱՌԻՆ ԶԱՄԵՆԱՅՆ
 ԷԿԵՂԵՑԻՔՍ ՅԻՄ ՅԱՆ/ՈՒՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ.
 ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ / ՏԵՐ Է ԵՒ ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ
 ԱՐԻՀՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻՆ. ԱՄԵՆ:

Հրատ. Շահխաթունյանց, 385, (նվիրատուի անունը՝ ՊՈՒՏԻԿ),
 Զալալյանց, Ա, 213, Մխիթարյանց, Հառիճ, 66, Ալիշան, Շիրակ, 161,
 Գեորգեանց, 151, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 61,
 Գազիկ Հառիճեցի, 34-35:

Ծանոթ. Ժամանակը որոշվում է Յովհաննես առաջնորդի հիշատակումով, որի անունով կա 1225 թվի արձանագրություն:

64. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսային պատին, ներքուստ, պատուհանից արևմուտք, 8 տող.

+ ԿԱՄԱՐԱՅԵՍՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ
 ՄԻՍԻՆԱՅԱՆՈՒՄԻՆՆԵՆՅԱՆՈՒՄ

† ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ, ԵՄ ՍԱՆԱՍԱՐՍ ԵՒ ԲԻՆՈՒՏԱՍԱՐՍ, ՈՐԴԻՔ ԽՈՒՊԱՍԱՐԻՆ, [Ի] ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՀԱԻՐ ՀԱՄԱՐՁԱՍՊԱՆՅ ԸՆԾԱԵՑԱՔ Ի ՍԲ ՈՒԽ/SU
 ԶՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻ ԴՐԱՄԱԳԻՆ ԱՅԳԻՆ, ՈՐ Ի ՆՈՐԱՇԻՆԻԿ, ԱՐԴ ՈՎ /
 ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱ ԿԱՄ ԽՍԸՄԻ ՄԵՐՈՒ ԿԱՄ ՅԱՒՏՈՐԱՑ՝ ՆՁՈՎՍ ԱՌՑ/Է Ի
 ՏԷ ՅՍ Է ԵՒ ՀԱՅՐՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔԻՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ, ՈՐ ՅԵՏ ԱՆՍՈՒԱՅԾԱԾ/ՆԻՆ
 :Ժ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ, :Բ: ԽՈՒՊԱՍՄԱՐԻՆ, :Բ: ԿԻՄԱՅԹԻՆ, :Բ: ՅՈՎԱՆԻՍԻ, /
 :Դ: ՍԱՆԱՍԱՐԻՆ: ՈՎ ԶՅԻՇԱՏՐԱԿՍԻ ԽԱՓԱՆԷ ԴԱՏԻ Ի ՔԷ. ԱՄԷՆ: /
 ՀԱՍՏԱՏԵՑԱԲ ԿՏԱԿՍ Ի ԿԱՄՍ ԱՅ, Ի ԹՎԻՍ :ՈՁԴ: (1235):

Հրատ. Շահխաթունյանց, Բ, 265, Ջալալյանց, Ա, 215,
 Մխիթարյանց, Հառիճ, 75, Ալիշան, Շիրակ, 163,
 Գեորգեանց, 154-155, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 61
 Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 271,
 Գագիկ Հառիճեցի, 37:

Ծանոթ. Ներկայումս կենտրոնում ունի ջարդված մաս: Չեռքի տակ ենք ունեցել 1936 թվին կատարած վերծանումն ու լուսանկարը, երբ այդ վնասվածքը չկար:

Ջարդված հատվածի վերականգնումները համապատասխանում են մասն Հ. Քյուրտյանի «վիմագրահա-
 վաքի» վերծանությանը, սակայն վերջինում առկա են այլ տարրեր, որոնցում տողում ԽՈՒՊԱ-
 ՍԱՐԻՆ-ի փոխարեն՝ ԽՈՒՊԱՍԱՐ (Հ. Եղիազարյանի և Գ. Հառիճեցու մոտ՝ ՆՈՒՊԱՍԱՐ), չորրորդ տողում
 ԽՍԸՄԻ-ի փոխարեն՝ ԽՍՄԻ (Հ. Եղիազարյանի մոտ՝ ՍԱՄԽՍԸՍ), վերջին տողում, ԿՏԱԿՍ բառից հետո՝ Ի
 ԿԱՍՍԱՅ (Հ. Եղիազարյանի և Գ. Հառիճեցու մոտ՝ ԿԻՐԱԿՈՍԻ ԿԱՍՍԱՅ: Հ. Քյուրտյանի վկայմամբ՝ տեղ-
 րակում նշված թվականը վերագրված է հաջորդ՝ Տիրատուրի վկայագրին:

65. ԳԱՎԻԹ. հյուսիսային պատին, ներքուստ, նախորդից ներքև, 4 տող.

† ԵՍ՝ ՏԻՐԱՏՈՒՐ, ՄԵՂՈՒՑԵԱԼ ԾԱՌԱ ՔԻ, Ի ՔՐՏԱՆՑ ԻՄՈՑ ԳՆԵՑ/Ի
 ԶԽՈՒՊԱՍԱՐԷԱՆՑ ԱՅԳՈՅՆ ՉՈՐԻՑՆ ՄԻՆՆ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՍԲ ՈՒԽ/SU,
 ԵՒ ՀԱՅՐ ՀԱՄԱՋԱՍՊՍ ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԵԱՑ, ՈՐ ՏԱԽԻ ԱՆԴՐԷԻ / ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ
 :Գ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ՅԱՆՈՒՆ ԻՄ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 215 (Տիրատուրի փոխարեն
 Տրիտուր, որը կրկնել է Ալիշանը), Մխիթարյանց, Հառիճ, 76,
 Ալիշան, Շիրակ, 163, Գեորգեանց, 155, Եղիազարյան,
 «Էջմիածին», 1957, Ա, 61, Գագիկ Հառիճեցի, 38:

Ծանոթ. Ժամանակակից է նախորդին:

Գրչագիրը վերևում:

66. ԳԱՎԻԹ, հյուսիսային պատին, ներքուստ, նախորդից ներքև, 3 տող.

ԵՄ՝ ՍԻՄԵՈՆ, ԱՅԼ ԱՐԴԻՒՆՔ ԵՏ Ի ՍԲ ԱԾ ԱԾԻՆՍ ԵՒ ՀԱՅՐ ՅՈՐՁԱՆՆԵՍ
 ԵՒ / ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՎԱՔ :Բ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽԻ ՍԲ ԱՆՏՈՆԻ, :Ա:
 ՍԻՄԷՈՆԻ, :Ա: ԳՐԻԳՈՐՈ. ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՅՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻՆ. ԱՄԷՆ:

Հրատ. Մխիթարյանց, Հառիճ, 76, Ալիշան, Շիրակ, 161,
 Գեորգեանց, 155, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 61
 Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 271,
 Գագիկ Հառիճեցի, 38:

Ծանոթ. Հովհաննեսը առաջնորդ է եղել 1224 թվերից:

67. ԳԱՎԻԹ. հյուսիսային պատին, ներքուստ, 6 տող.

ԿԱՄԱԽԱՅԵՍՄԻԻՌԱՐ ԳՆԵՑԻ ՅԵՐԵԻԱՆ ԶԵԼԱԳՐԻՆ ՈՐԴՈՅՆ
ԱՅԳԻՆ ՅԱՐԴԵԱՆՑ ԻՄՈՑ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՀԱՌԻԾԱՅ ԵՒ / ՏՐ ՅՈՐԱՆՆԵՍ
ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ի ՏԱՐԻՆ :Գ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ, :Ա:
ՅՈՐՈՅ ԱՆՈՒՆ ԵՒ :Բ: ԱԻՐՆ՝ ԻՆՁ ԱՌՆԵՆ ԱՆԽԱՓԱՆ. ԿԱՏԱՐ/ԻՉՔՆ
ԱԻՐՅՆԻՆ ՅԱՅ, ՈՐՔ ԽԱՓԱՆԵՆ ԴԱՏԻՆ Ի ՔԷ. ԽԱԶԳՈՅՏԻՆ ՇԱԲԱԹ /
ԱԻՐՆ ԱՌՆԵՆ ԶԺԱՄՆ: Ի ԹՈՒԼԻՆ] :ՈՂԳ: (1224):

ԿԱՄԱԽԱՅ, ԵՍ՝ ՄԽԻԹԱՐ, ԳՆԵՑԻ ՅԵՐԵԻԱՆ ԶԵԼԱԳՐԻՆ ՈՐԴՈՅՆ
ԱՅԳԻՆ ՅԱՐԴԵԱՆՑ ԻՄՈՑ ԵՒ ԵՏՈՒ Ի ՀԱՌԻԾԱՅ ԵՒ / ՏՐ ՅՈՐԱՆՆԵՍ
ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ի ՏԱՐԻՆ :Գ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ, :Ա:
ՅՈՐՈՅ ԱՆՈՒՆ ԵՒ :Բ: ԱԻՐՆ՝ ԻՆՁ ԱՌՆԵՆ ԱՆԽԱՓԱՆ. ԿԱՏԱՐ/ԻՉՔՆ
ԱԻՐՅՆԻՆ ՅԱՅ, ՈՐՔ ԽԱՓԱՆԵՆ ԴԱՏԻՆ Ի ՔԷ. ԽԱԶԳՈՅՏԻՆ ՇԱԲԱԹ /
ԱԻՐՆ ԱՌՆԵՆ ԶԺԱՄՆ: Ի ԹՈՒԼԻՆ] :ՈՂԳ: (1224):

Հրատ. Շահխաթունյանց, 386, Ջալալյանց, Ա, 214,
Մխիթարյանց, Հառիճ, 74, Ալիշան, Շիրակ, 162,
Գեորգեանց, 154, Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 61
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 270,
Գազիկ Հառիճեցի, 39:

Ծանոթ. Հ. Քյուրտյանի «Վիմագրահավաք»-ի վերծանությունը հրատարակիչը մասամբ է ներկայացրել,
միայն Ղ. Ալիշանի մոտ պակասող հատվածները: Ըստ վերջինի՝ թվականը վերաբերում է այս արձանա-
գրությանը, իսկ «Վիմագրահավաքը» այն «կցում է» հաջորդ՝ Գրիգորի վկայագրին:

68. ԳԱՎԻԹ. հյուսիսային պատին, ներքուստ, նախորդից ներքև, 4 տող.

ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ, ՄՆՈՒՑԱԾ ՄԵԾԻՆ ՍԱՐԳՍԻ ԴԱՏԵՐՆ ՆՐՋԼԻՍԻՆ, / ՏՈՒԻ
ԱԲԵՏԱՐԱՆ ԶՈՒԳԱԲ Ի ՄԲ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԲ ՊՐԱՐ/ՈՆԻՆ
ԻՄՈ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ Ի ՏԱՐԻՆ :Գ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ, :Բ: ԱԻՐ / ԻՆՁ ԵՒ
:Ա: ԲԱՆՈՒՇԱՀԻՆ: Ի ԹՎԻՍ :ՈՂԴ: (1235):

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 214, Մխիթարյանց, Հառիճ, 74,
Ալիշան, Շիրակ, 162, Գեորգեանց, 154,
Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 63,
Քյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 270,
Ս. Ավագյան, ՎԱԲ, 83-84 (ոչ ամբողջական),
Գազիկ Հառիճեցի, 40:

Ծանոթ. Մ. Գևորգյանը թվականը կարդացել է ՈՁԳ (1234): Հ. Եղիազարյանի մոտ բացակայում է ԴՍՏԵՐՆ ՆՐՋԻՍԻՆ բառակապակցությունը: Այս արձանագրությունը «տետրում» կա, բայց Հ. Քյուրտյանի «հաճությամբ» տեղ չի գտել հրապարակման մեջ, մատնանշված է միայն Դ. Ալիշանի «վերծանած» ԲԱՆՈՒՂԱՇ-ը և :ՈՁԴ: թվականի վերագրումը հաջորդ «Արսեն»-ի վկայագրին:

Ս. Ավագյանը հատուկ քննության է ենթարկել ՁՈՒԳԱԻՔ արտահայտությունը: Նախ՝ ներկայացրել է նախորդ ուսումնասիրողների կողմից ԱԻԵՏԱՐԱՆ ՁՈՒԳԱԻՔ բառակապակցության մեկնաբանությունները՝ «աւետարան զարդերով, զարդարված գիրք», այսինքն՝ «զուգել, զարդարել» իմաստներով: Բանասեր-վիմագրագետը կարծում է, որ «այս բացատրությունը այնքան էլ ստույգ չէ» և տալիս է իր մեկնաբանությունը. «Ձոյգ, զոյգք-ը տվյալ իրադրության մեջ պետք է հասկանալ ձեռագիր ավետարանի կազմերը իրար մոտեցնելու և ծածկելու հարմարանք կամ ճարմանդներ, որ պատրաստվում էին տարբեր մետաղներից՝ մշակման տարբեր արվեստով, և հանդիսանում ձեռագիր գրքերի կազմերի անհրաժեշտ մասերը» (Ս. Ավագյան, նշվ. աշխ., էջ 84):

Գրչագիրը վերևում:

69. ԳԱՎԻԹ. հյուսիսային պատին, ներքուստ, շարունակված նախորդի վերջին տողից, 4 տող.

ԵՍ՝ ԱՐՍԵՆ, / ՍՆՈՒՑԱԾ ՊԱՐՈՆ ՆՐՋԻՍԻՆ ԸՆԾԱԵԱՑ ԱՐԴԻՒՆՔ
Ի ՍԲ ՈՒԽՏՍ :Բ: ԱԻՐԻ / ՊԱՏԱՐԱԳ ԻՆՁ ՈՒ :Ա: ԽՈՒՇՈՒՇԻՆ
ԿԱՏԱՐԵՆ ՁՅԻՇԱՏԱԿՍ ՄԵՐ ԼԻՂ ՏՐԱԽԻԻ / Ի ՍԲ ՍԱՐԳԼՍԻՆ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 214-215, Մխիթարյանց, Հառիճ, 75,
Ալիշան, Շիրակ, 162, Գեորգեանց, 154, Եղիազարյան,
«Էջմիածին», 1957, Ա, 62, Քյուրտյան, «Բազմավեպ»,
1957, 11-12, 271, Գագիկ Հառիճեցի, 40:

Ծանոթ. Չորրորդ տողն անհամեմատ մանրատառ փորագրված է երրորդ տողի վերջավորության ներքևում: Կազմողի ձեռագրում այն գրված չէ: Նրջիսը Ջաքարյան հանրահայտ եղբայրների քույրն է, որի պահած, դաստիարակած (սնուցած) անձանց վերաբերյալ բազմաթիվ վկայություններ կան: Գ. Հառիճեցու մոտ վիմագիրը սկզբից և վերջից պակասավոր է: Գրչագիրը վերևում:

70. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատին (եկեղեցու արևմտյան պատ), ներքուստ, եկեղեցու մուտքից հյուսիս, 9 տող.

ԿԱՄԱԽՆԱՅԵԻՅԱՇԽԱՏԱԿԱԼՈՒԹԵ
ԵԼՂԱՆԱՅՆԱՆՂԱԶԱՆԻՆԵՍԵԼԻՈՒԹՎՈՒՄ
ԴՉԱՂԱՆԻՆԵԻՄՈՂԻՍԲԱՇԷՍԵԻՄԱԹ ՌԿՍԵՊ
ԻԹԼՈՒՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔԻՄԲԱԾԱԾԻՆՍԵԻԶՄԵՐԲ
ԱՅԻԳԱՆՁՈՎՇԻՆԱԾ ՁԻԹԱՆԱՔՆԱՎԱՔԵ
ԿԵՑՈՒՄԼՈՅՍԼԻԳՆԻՆԻՈՂԻՄՈՂԻՆՈՂԻՄԱՆԲ
ԱԻՈՂԻՄԱԶԳԻՄԱՂԻՆՈՅԻՄԻՉԿԱՅՈՒՄԿԵՎ
ՐՆԵՅԱՅԵԻՓԵՂԱՄԲԱՅՆԿԱՄԻՉՔԱՄՆԻՅԱՅ
ՆԱԼԱԹԵ
ԻԹՎՉՉԳ

ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ, ԵՒ ՅԱՇԽԱՐՅԱԿԱԼՈՒԹԵԼԱՆ / ԵԼՂԱՆԱՑ
 ՂԱՆ ՂԱԶԱՆԻՆ, ԵՍ ԷԼԽՈՒԹԼՈՒ, ՈՐ/ԴԻ ԶԱՂԱՆԻՆ
 ԵՒ ԻՍ ՈՐԴԻՍ ԲԱՇԷՍ ԵՒ ԻՍ ԽԱԹՈՒՆՍ ԷԼԽՈՒԹԼՈՒ,
 ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ Ի ՄԲ ԱԾԱԾԻՆՍ ԵՒ ԶՄԵՐ Բ/ԱԺԻՆ
 ԳԱՆՁՈՎ ՇԻՆԱԾ ԶԻԹԱՅԱՆՔՆ ՏՎԱՔ Ե/ԿԵՂԵՑՈՒՍ
 ԼՈՅՍ [ԼՈՒՍ] ԸԼՆԻ Ո՛Չ ԻՍ ՈՐԴՈՒ, Ո՛Չ ԻՍ ԱՂԲ/ԱԻՐ,
 Ո՛Չ ԻՍ ԱԶԳԻ ՄԱՐԴՈՅ ԴԱԻ ԶԿԱՅ: ՈՎ ԴԱՎԻ ԱՐՆԷ
 ՅԱՅ ԵՒ Ի ՓԵՂԱՄԲԱՐԱՅՆ (ՆԱԼԱԹ Է): ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ
 ԱԼԻՂՐԱՆԻՆ ՅԱՅ / Ի ԹՎԻՆ] : 224: (1334):

Հրատ. Շահխաթունյանց, 385-386, Մխիթարյանց, Հառիճ, 67,
 Ալիշան, Շիրակ, 162, Գեորգեանց, 152, Եղիազարյան, «Էջմիածին»
 1957, Ա, 62, Զյուրտյան, «Բազմավեպ», 1957, 11-12, 269-270,
 Գագիկ Հառիճեցի, 35-36:

Ծանոթ. Հրատարակիչների մոտ անուններն աղավաղված են, թվականը՝ 224:

ՆԱԼԱԹ Է բառը փորագրվել է վերջում, ՅԱՅ-ից հետո: Կազմողն այն տեղադրել է ՓԵՂԱՄԲԱՐԱՅՆ-ից հե-
 տո: «Փեղամբար»-ը ծագում է պարսկերենից և նշանակում է «պատգամաւոր, մարգարէ» (ՀԲԲ, հ. 4, էջ
 494):

71. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատին, ներքուստ, եկեղեցու մուտքից հյուսիս, 4 տող.

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅԵՍԱՍԼԱՆՍՄԻԱՅԻ
 ՄԻԱՅԲ/ԱՆԵՑԱՅ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍԷՇ Ի
 ՆԵՇԻՅԻՇ ԱՄԿԻՆՉԵԾՆ
 ՈՂԱՅԻՄՈՅԶՄԱՐԱԳՆ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԵՍ ԱՍԼԱՆՍ,
 ՄԻԱՅԲ/ԱՆԵՑԱՅ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ
 ԵՒ ՇԻՆԵՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՁ
 ԵՒ ՇՆ/ՈՂԱՑ ԻՄՈՑ՝ ԶՄԱՐԱԳՆ:

Հրատ. Գեորգեանց, 152:

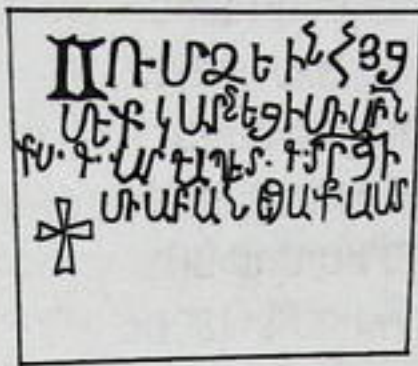
Ծանոթ. Հավանաբար 13-րդ դարի:

72. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատի վերնամասում, ներքուստ, եկեղեցու մուտքից վեր, որմնանկարի
 ծեփի վրա, 1 տող.

† : ՈՁ[Դ] : (1235) Ս...Զ... ԻԽԱՂՍ... ԴԱՐԵՑԻՆ... ԴԱՄԵՆԱՅՆ ՄԵՐԶԱԿԱՅՍ ՍՈՑԱ ...:

Ծանոթ. Որմնանկարագրի թվականը Ս. Բարխուդարյանը կարդացել է ՈՁԹ, այսինքն՝ միավոր տառը Թ
 կարդալու համար շփոթմունք են առաջացրել երկու կողմից առկա զույգ կետերը: Մանուկ Հիսուսի ծեփի
 գալարի վերնամասում ընթերցելի է ԵԿԱՅ ՈՐԴԻ գրությունը, որի շարունակությունը չի պահպանվել:

73. ԳԱՎԻԹ. արևելյան պատին, ներքուստ, 4 տող.

ՌՄՁԵ-ԻՆ (1836) ՀԱՅՅԱՆՈՅ / ՄԵՔ՝
ԿԱՐՆԵՑԻ ՄԻԱԲԱՆ/ՔՍ,
:Գ: ՎԱՐԴԱՊԵՏ, :Գ: ՏԻՂՐԱՅՈՅԻ, /
ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ԱՍՏ:

Հրատ. Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 62,
Գագիկ Հառիճեցի, 36:

Ծանոթ. Եղիազարյանը թվականից առաջ փորագրված պատկերը վերծանել է ԱՄԻ, իսկ երրորդ տողի վերջում :Գ: ՏԵՐՔ (քահանայք), որին հետևել է նաև Գ. Հառիճեցին:

74. ԳԱՎԻԹ. հարավային պատին, արտաքուստ, 5 տող.

ԵՍ ՊԵՏՐՈՍ ՎԱ
ՑԿԱՋԵԱՆՍ ՆՈ
ՐՈԳ ԸՆԿԱԼԱՅ
ՋԼՈՒՍԱԴՈՐՉԱԿԸ
ՐՕՆՆ 186

ԵՍ՝ ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՅԿԱՋԵԱՆՍ,
ՆՈ/ՐՈԳ ԸՆԿԱԼԱՅ
ՋԼՈՒՍԱԴՈՐՉԱԿԸ/ՐՕՆՆ 186.:

Հրատ. Գագիկ Հառիճեցի, 31:

Ծանոթ. Պետրոս Հայկազյանը կամ Հայկազունին (1839-1927 թթ.) XIX դարի երկրորդ կեսի և XX դարի սկզբների բավական հայտնի հասարակական, մշակութային գործիչներից է, եղել է Ալեքսանդրապոլի Բարենպատակ ընկերության հիմնադիր անդամ: Երկու անգամ ճանապարհորդել է Արևմտյան Հայաստանում, աշխատակցել «Մեղու Հայաստանի», «Արարատ» պարբերականներին, համագործակցել Ղազարոս Աղայանի հետ³⁴: Դժվարանում ենք մեկնաբանել այս վկայագրի առկայությունը Հառիճավանքում, նաև ՆՈՐՈԳ ԸՆԿԱԼԱՅ ՋԼՈՒՍԱԴՈՐՉԱԿԸ/ՐՕՆՆ արտահայտությունը. այն, ըստ ամենայնի, վկայում է, որ Պետրոս Հայկազունին պատկանելիս է եղել հայ ֆրանկների կամ կաթոլիկների համայնքին և հետո միայն ընդունել հայ առաքելական եկեղեցու դավանանքը: Պետրոսն, անշուշտ, առնչություն ունեցել է վանքի հետ, երբ հարց է բարձրացվել վանքի դպրոցը «Ժառանգավորաց» դարձնելուն և այդ նպատակով գյուղացիներից գումար հավաքելուն՝ նա դեմ է եղել³⁵:

Նախորդ հրատարակիչը Պետրոսի ազգանունը կարդացել է ԱՅՎԱՋԵԱՆ, իսկ թվականը՝ 1880:

75*. ԳԱՎԻԹ. հարավային պատին, արտաքուստ, 2 տող.

ՅԱՐՈՒԹԻՆ
ՅԱՐԵԱԼ

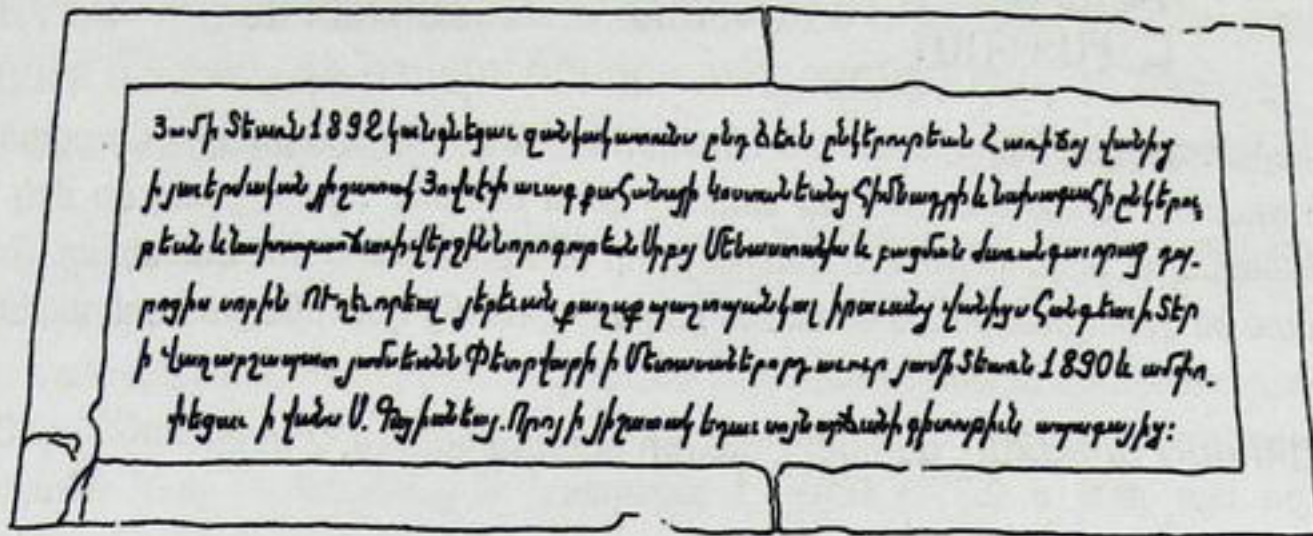
ՅԱՐՈՒԹԻՆ / ՅԱՐԵԱԼ:

Ծանոթ. Երկրորդ բառը կարելի է կարդալ նաև ՏԱՐԵԱԼ:

34 Վ.Ա. Պարսամյան, Հայ ազատագրական շարժումների պատմությունից, Երևան, 1958, էջ 263-264:

35 Նույն տեղում, էջ 136:

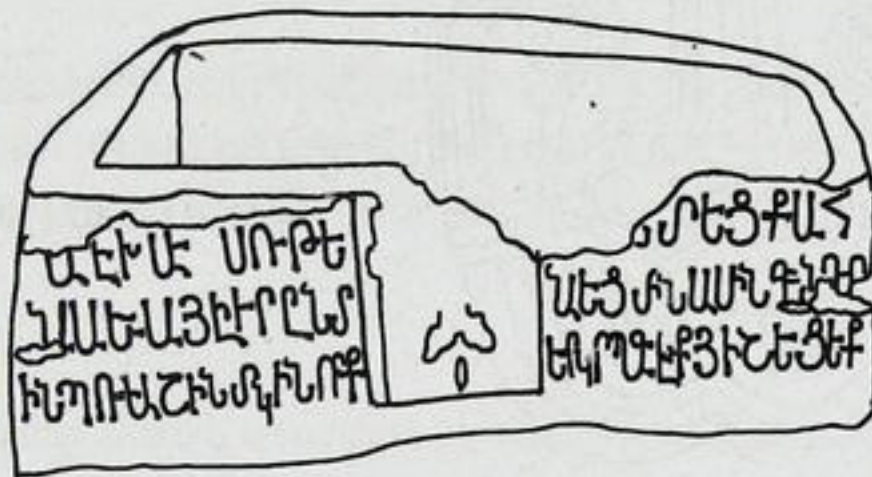
76. ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ. արևմտյան ճակատին ագուցված ուղղանկյունաձև մարմարե սալին, մանրատառ, 6 տող.

Յամի Տեառն 1892, կանգնեցաւ զանկակատունս ընդ ձեռն ընկերութեան Հառիճոյ վանից / ի յաւերժական յիշատակ Յովսէփ աւագ քահանայի Կոստանեանց, հիմնադրի եւ նախագահի ընկերութեան եւ նախապատճառի վերջին նորոգութեան Սրբոյ մենաստանիս եւ բացման ժառանգաւորաց դպրոցիս սորին: Ուղեւորեալ յերեւան քաղաք պաշտպան կալ իրաւանց վանիցս, հանգեալ ի Տէր / ի Վաղարշապատ, յամսեանն փետրվարի ի մետասաներորդ աւուր, յամի Տեառն 1890 եւ ամփոփեցաւ ի վանս Ս. Գայիանեայ: Որոյ յիշատակ եղաւ սոյն արձանի գիտութիւն ապագայից:

Հրատ. Գագիկ Հառիճեցի, 28:

77. ՔԱՐԵ ԳՈՒՌ. ճակատային մասում, 3 տող.

...ԲՆԱՐԵԽԱԼԻՅՈՒԹԵՂԱՆ...ՏԵՑ ՔԱՅ/ԱՆԱ
ԵՒ ԱՅԼ ԻԻՐ ԸՆՏԱՆԵԼԱՅ ՍԻՆԱՍԻՆ, ԳՆԴՈՂԻՆ,
ՊՈԱՒՇԻՆ, ՏՆԿԻՆ, ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ ՅԻՇԵՑԵՔ:

Ծանոթ. Հուշարձանը գտնվել է վանքի բակում. չի պահպանվել: Երկրորդ տողի վերջում կազմողը Դ տառից հետո կոտրված մասում (երևում է միայն վերին կիսակլորը) կարդացել է Ը, որը, մեծ հավանականությամբ, կարող էր կարդացվել նաև Ո ու անունը վերծանվել, օրինակ՝ ԳՆԴՈՒՏ: ՊՈԱՒՇԻՆ-ից հետո Ս. Բարխուդարյանը կարդացել է ՏԿԻՆ:

78*. ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐՏԱՔԻՆ ՈՒՂՂԱԶԻՔ ՈՐՄՆԱԽՈՐՇԻ ՊՍԱԿԻ ՔԱՐ, վանքի բակում, 2 տող.

...ԹՔ ԵՒ ՅՈՒ...
...ԱՆ Պ...

79. ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ ՇԻՆԱՔԱՐ. գտնվել է վանքի թանգարանում, 2 տող.

ԱՅՑՈՒԹ
ԶԱՎԳԻՄԱ

...ԱՎՑՈՒԹ... / ...ԶԱՎԱԳ ԽՈՐԱՆ...

Ծանոթ. Ս.Բարխուդարյանն իր դաշտային օրագրում գրում է. որ այս քարը ագուցված է եղել «գավթի հարավային պատին, արտաքուստ»: Նա սրանից վերև նկատել է ագուցված ևս մեկ բեկոր. ...ՈՅ..., տառերը նմանեցնելով նախորդին: Նա գտնում է, որ այս բեկորները «հավանաբար, նորոգության ժամանակ բերված են գերեզմանատան մատուռի քարերից, որոնց վրա մնացած գրերին են նման»:

80. ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ ՇԻՆԱՔԱՐ, գտնվել է վանքի թանգարանում, 2 տող.

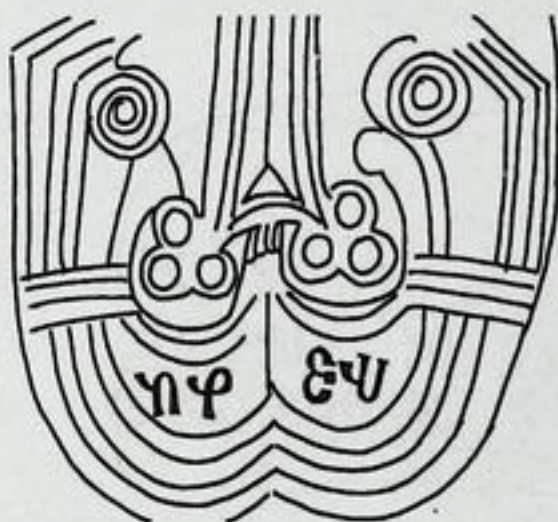
ԵՅՈՒԵՆԵԼ
ՈՂԱՑԷ

...ԵՅՈՒԵՆԵԼ... / ...ԻՇՆՈՂԱՑ ԱԷ...

Ծանոթ. Կարծում ենք, որ վերջին երկուսը նույն արձանագրության հատվածներ են: Ս.Բարխուդարյանը սրանք թվագրում է XIII դարով:

Վիճադրերը մեզ չհաջողվեց տեղում տեսնել, քանի որ թանգարանն այլևս չի գործում, իսկ քարերն ի թիվս այլ ցուցանմուշների՝ տեղափոխել են Հայաստանի պատմության թանգարան:

81*. ԽԱՉՔԱՐ. ագուցված վանատան հարավային պատին, գլխիվայր, հիմնախաչի ներքևում, 1 տող.

[ԹՎԻՆ] ՌՅԺԱ (1862):

Ծանոթ. Կարծում ենք սա պատի մեջ խաչքարի ագուցման տարեթիվն է:

ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆ

82. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. երկլանջ, հարավային նիստին, 5 տող.

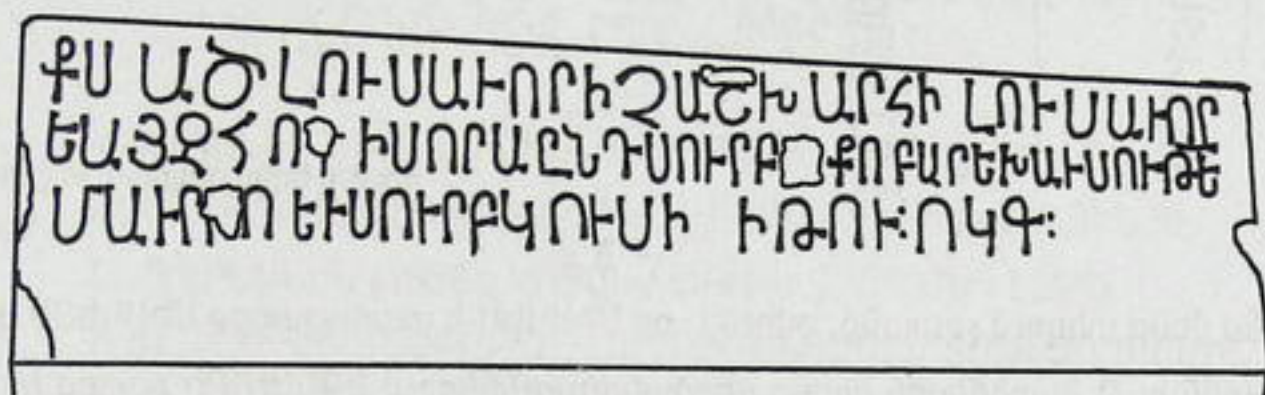
ԱՅՍՏԱՆԱՅԵՐԶԱՆԿԾԵՐՈՒՆԻՍԻՔԱԿԻԴՈՐԻԱՅԵ
ԻՆԱԿԱԶՆՈՐԴԻԵՐԿՐՈՐԴՇԻՆՈՒԹԵՍԲՈՒԿԻՍՈՐԵՄՈՒՍՈՒՅ
ԵԻԱԻՐԻՆԱԿԻՄԱՅԵԱՅԵՆԵՑՈՒՆԱՂԱԶԵՄՔՈՐԲԵՐԿՐ ՊԼԳԵՔ
ՍԱԶԻՍԱՊԱՅԵՔԱԾՅԻՇԵՍՅԻ ԶԷՆՅԵՐԻԴՐՈՅՈՅՈՅՈՅՈՒԹ
ՐՈՒՄԵԻԶԳՐԻԶՍԵԻԴՈՒՔՅԻՇԵԱԼԿԻԶԻԿԻՔՍԷԱՍԷՆԻԹՅՈՒՄԵՐ

† ԱՅՍ ՀԱՆԳԻՍՏԻ Է ԵՐՋԱՆԻԿ ԾԵՐՈՒՆԻ ՄԲ ՀԱԻՐ ԳՐԻԳՈՐԻ, ԱՌԱՋ/ԻՆ
 ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՇԻՆՈՒԹԵԼԱՆ՝ ՄԲ ՈՒՏՏԻՍ, ՈՐ ԷՐ ՈՒՍՈՒՑԻՉԻ /
 ԵՒ ԱԻՐԻՆԱԿ ԲԱՐԵԱՑ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆ, ԱՂԱՉԵՄՔ, ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ ՄԲ / ԽԱՉԻՍ
 ԱՄՍԱՑԷՔ ԱԾ ՅԻՇԵՍՑԷ ՋՀԱՅՐԻ ԳՐԻԳՈՐ ՅՈՂՈՐՄՈՒԹԵԼԱՆ՝ ԻԻ/ՐՈՒՄ ԵՒ
 ՋԳՐԻՉՍ ԵՒ ԴՈՒՔ ՅԻՇԵԱԼ ԼԻՋԻՔ Ի ՔՍԷ. ԱՄԷՆ: Ի ԹՎԻՆ՝ ՀԱՅՈՑ՝ ՈԼԸ (1189) ԷՐ:

Հրատ. Ալիշան, Շիրակ, 163, Գեորգեանց, 156 (մասնակի, թվականը՝ ՈԼԴ-1185),
 Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 63, Գագիկ Հառիճեցի, 42:

Ծանոթ. Այս տապանագրի, հատկապես թվականի եղիազարյանական վերծանությանն անդրադարձել
 է Երվանդ Տեր Մինասյանը³⁶: Խնդիրն այն է, որ տապանագրի, բավական պարզ գրված ՈԼԸ թվականը
 Հ.Եղիազարյանը (նաև Գ.Հառիճեցին) կարդացել է ՌՄԻԲ (1773) և եկել այն եզրահանգման, որ
 XVIII դ. երկրորդ կեսին Հառիճավանքում առաջնորդ է եղել ևս մեկ ժերունի Գրիգոր վարդապետ, որը
 վանքում վերականգնման աշխատանքներ է կատարել: Մենք չենք անդրադառնում Տեր-Մինասյանի
 մեկնաբանություններին, քանի որ թվականի ճշգրտմամբ բոլոր հարցերը լուծվում են:

83. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. Երկլանջ, հարավային նիստին, 3 տող.

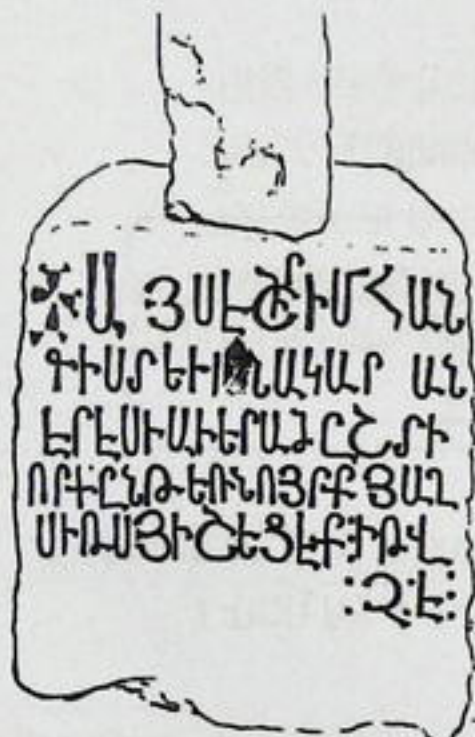

ՔՍ ԱԾ ԼՈՒՍԱԴՈՐԻՉ ԱՇԽԱՐՀԻ ԼՈՒՍԱԴՈՐ/ԵԱՅ
 ՋՀՈԳԻ ՍՈՐԱ ԸՆԴ ՍՈՒՐԲՄԻ ՔՈ ԲԱՐԵԱՍՏՈՒԹԵԼԱՆ /
 ՄԱԻՐ ԲՆՈ ԵՒ ՍՈՒՐԲ ԿՈՒՍԻ: Ի ԹՈՒԻՆ՝ ՈԿԳ (1214):

Հրատ. Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 62,
 Գագիկ Հառիճեցի, 41:

Ծանոթ. Ս. Բարխուդարյանը գրում է, որ արձանագրությունը տեղում չի գտել:

84. ԽԱՉՔԱՐԻ ՊԱՏՎԱՆԴԱՆ, արևմտյան նիստին, 6 տող.

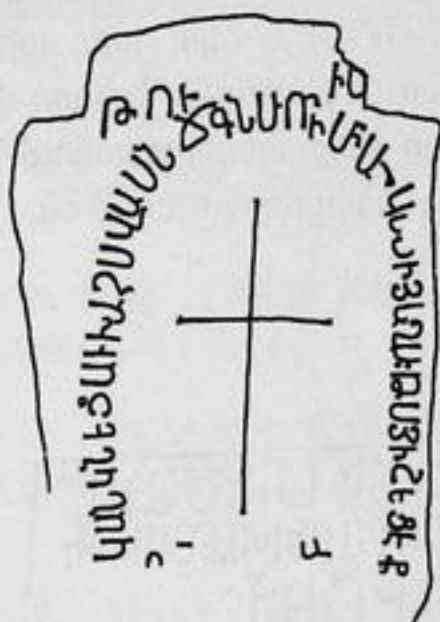
† ԱՅՍ Է ՇԻՐԻՍ ՀԱՆ/ԳԻՍՏ
 ԵՒ ԲԻՆԱԿԱՐԱՆ / ԷՐԵՄԻԱԻ
 ԵՐԱԺԸՇՏԻ, / ՈՐՔ ԸՆԹԵՈՆՈՅ[Ր]Ք
 ՅԱՂԱԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:
 Ի ԹՎԻՆ՝ / :ՉԷ: (1258):

Հրատ. Ալիշան, Շիրակ, 163,
 Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 63
 Տեր-Մինասյան, «Էջմիածին» 1958, Ա, 44,
 Գագիկ Հառիճեցի, 41:

³⁶ Ե. Տեր-Մինասյան, Հառիճա վանքի արձանագրությունների առթիվ, «Էջմիածին», 1958, Ա, 41-45:

Ծանոթ. Ե. Տեր-Մինասյանը իր հիշյալ հոդվածում մատնանշում է նաև այս արձանագրության Հ. Եղիազարյանի սխալաշատ վերծանությունը: Բանն այն է, որ վերջինս երրորդ տողը կարդացել է ԷՐԵՍԱԻԵՐ ԱՍՏՈՒԱՊԱՇՏԻ, որով հիմնավորապես խեղաթյուրվել է այս եզակի և խիստ ուշագրավ վկայագրի իմաստը: Ե. Տեր-Մինասյանին հայտնի է եղել երաժշտի ևս մեկ գերեզման, որը նա 1922թ. սեպտեմբերին տեսել է Բյուրականի հին գերեզմանատանը՝ Աղցքի և Բյուրականի միջնամասում: Սալատապանին նրան և Գարեգին Հովսեփյանին մեծ դժվարությամբ հաջողվել է կարդալ կիսեղծ վիմագրի որոշ հատվածներ. «Աստանաւ անկեալ ղնի ողորմելի... (անունն անընթեռնելի, մնացել են միայն ...ր...իս տառերը) լռեալ ծայնութեամբ քնարս քաղցրաբարբառ»³⁷:

85. ԽԱՉՔԱՐ. ագուցված պատվանդանին, հիմնախաչի շուրջը, 2 տող.

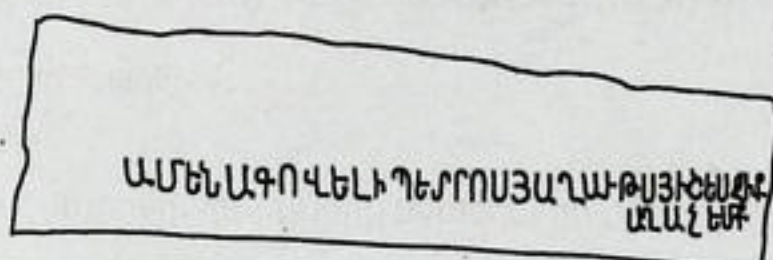
ԹՈՒԻՍ

ԿԱՆԿՆԵՑԱԻ ԽԱՉՍ ՎԱՍՆ ՃԳՆԱԻՈՐԻ ՄԻԱԿԵՑԻ,
ՅԱՂԱԻԹՍ ՅԻՇԵՑԷ:

Հրատ. Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 63,
Գազիկ Հառիճեցի, 41:

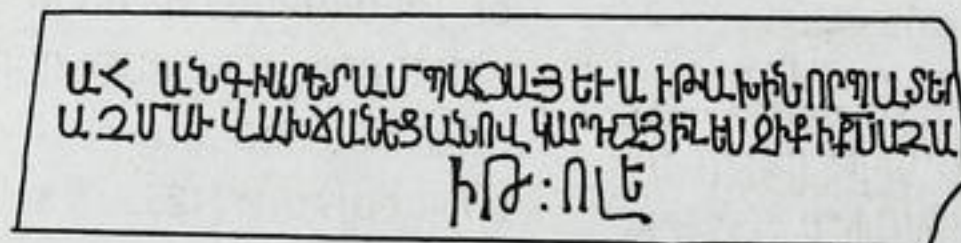
Ծանոթ. Այս ևս մենք տեսելում չգտանք, թվում է, որ ՄԻՍԱԿԱ-ի տառաշարքը ՄԻԱԿԵՑԻ պիտի վերծանել: Հ. Եղիազարյանն ու Գ. Հառիճեցին իրենց վերծանություններում ճԳՆԱԻՈՐԻ բառից հետո կարդացել են ՄԻՍԱԿԱՅ և նշել թվականը՝ ՈՁԳ (1234):

86*. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. երկլանջ, հարավային նիստին, 2 տող.

ԱՄԵՆԱԳՈՎԵԼԻ ՊԵՏՐՈՍ, ՅԱՂԱԻԹՍ
ՅԻՇԵՍՋԻՔ / ԱՂԱՉԵՍՔ:

87*. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. երկլանջ, հարավային նիստին, 3 տող.

Ա ՀԱՆԳԻՍՏ Ե ՏԱՄՊԱՆՏՆԱՅ ԵՒ ԱԻԹԱԽԻՆ, ՈՐ ՊԱՏԵՐ/ԱՋՄԱԻ
ՎԱԽՃԱՆԵՑԱՆ: ՈՎ ԿԱՐԴՄԱՆ ՅԻՇԵՍՋԻՔ Ի ՔՍ ԱՉԱ: /
Ի ԹՎԻՆՂ : ՈԼԵ: (1186):

37 Նույն տեղում, էջ 43:

Ծանոթ. Ըստ տապանագրի՝ հանգուցյալներն են Տամպատն ու Աթախը, որոնք վախճանվել են պատերազմի ժամանակ: Երկրորդ ննջեցյալի նույնատիպ տապանաքարը կից է նախորդին, պարզապես երկուսի անուններն արձանագրել են միայն մեկի վրա: Հր. Աճառյանը վկայակոչում է Աթա անվանաձևը, որը մեզանում հանդիպում է ԺԴ-ԺԵ դդ. (Հր. Աճառյան, ՀԱԲ, հ. Ա, էջ 342–343): Ներկա տապանագիրն, ըստ էության, փաստում է այս անձնանվան վաղագույն հիշատակությունը: Վանստանի XIII դ. վիմագրերից մեկում վկայված է աթախ հոգևորականը՝ Ա. Ավագյանը մեկնում է ընկեր, ընկերակից, պաշտոնակից, վաճառական իմաստներով (Ս. Ավագյան, ՎԱԲ, էջ 340–342):

Տապանագրի սկզբի Ա-ն, հավանաբար, պետք է կարդալ ՍԱ կամ ԱՅՍ, այսինքն՝ ՍԱ կամ ԱՅՍ ՀԱՆԳԻՍԵ...: Երկրորդ տողի վերջին ԱՉԱ տառախումբը, թերևս կարելի է վերծանել ԱՂԱՉԵՄ կամ ԱՂԱՉԱՆՍ:

88*. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. երկլանջ, հարավային նիստին, չափածո, 5 տող.

ԿԻ ՏԱՊԱՆԻՍ ՆՆՁԷ ԽՈՐԻՆ ԱՍԼԻ ԱՆՈՒՆ
ԵՐԻՑԱԿԻՆ ԺԱՄԱԿՆԵՐԱՆ ՏԵՐ ԳՐԻԳՈՐԻՆ
ՅԱՄԻ ԹԻԹԻՒ ՓՐԿՉԻՆ ՊԷՆԵՐԵՍԵՆ. ԿՈՅՍՆ
ԹՈՒԻԿ ԶՈՅ ԳԸՆԵՆ ՆՄԻՆ Ի ԺԷՀՈԿ ՏԵՄԲՐԻ
ՈՐՔ ԸՆԹԵՈՆՈՅՔ ՏՈՒՔ ԶՈՂՈՐՄԻ:

Ի ՏԱՊԱՆԻՍ ՆՆՁԷ ԽՈՐԻՆ, ԱՍԼԻ ԱՆՈՒՆ / ԵՐԻՑԱԿԻՆ
ԺԱՄԱԿՈՉԵԱՆ ՏԵՐ ԳՐԻԳՈՐԻՆ, / ՅԱՄԻ Ռ. Ի ԹԻՒ ՓՐԿՉԻՆ Պ.
ԸՆԴ ԵՐԵՍՆԻՆ (1830), ԿՈՅՍՆ / ԹՈՒԻԿ ԶՈՅԳ ԸՆԴ ՆՄԻՆ
Ի ԺԷ. (17) ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ, / ՈՐՔ ԸՆԹԵՈՆՈՅՔ ՏՈՒՔ ԶՈՂՈՐՄԻ:

89. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. ուղղանկյուն օրորոցածև, հարավային նիստին, 5 տող.

ԱՍՏ ԵՂԱԻ ՄԱՐՄԻՆ ԾԵՐՈՒՆԻ ԱԲ/ՐԱՅԱՍ
ՎԱՐԴՂԱՊԵՏԻ՝ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ ՄԻ/ԱԲԱՆԻ
ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ԼՈՒՍԱՐԱՐԻ, / ՈՐ Ի
ԳԱՂԹԱԿԱՆԱՑ ԿԱՐՆՈՅ, ՈՐՔ ԸՆ/ԹԵՈՆՈՅՔ
ՅԻՇԷՔ: Ի ԹԼՈՒԻՍՂ ՀԼԱՅՈՅՂ : ՌՄՂԶ: (1847):

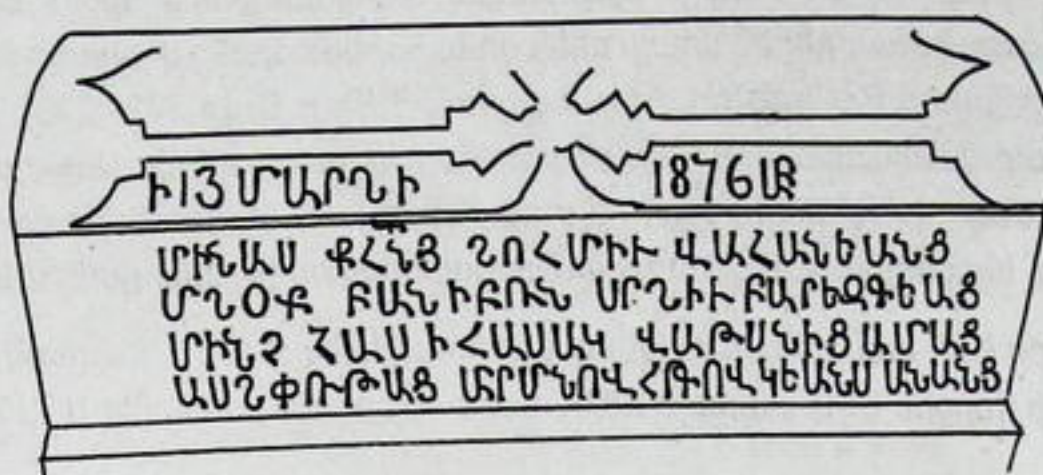
ԱՍՏ ԵՂԱԻ ՄԱՐՄԻՆ ԾԵՐՈՒՆԻ ԱԲ/ՐԱՅԱՍ
ՎԱՐԴՂԱՊԵՏԻ՝ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ ՄԻ/ԱԲԱՆԻ
ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ԼՈՒՍԱՐԱՐԻ, / ՈՐ Ի
ԳԱՂԹԱԿԱՆԱՑ ԿԱՐՆՈՅ, ՈՐՔ ԸՆ/ԹԵՈՆՈՅՔ
ՅԻՇԷՔ: Ի ԹԼՈՒԻՍՂ ՀԼԱՅՈՅՂ : ՌՄՂԶ: (1847):

Հրատ. Եղիազարյան, «Էջմիածին», 1957, Ա, 63,
Գազիկ Հառիճեցի, 42:

Ծանոթ. Գ. Հառիճեցին թվականը կարդացել է ՌՄԽԶ (1797):

38 Աշխարհիբեկ Քալանթար, Վանստան, հրատ. պատրաստեցին Հ. Մելքոնյանը և Գ. Սարգսյանը, «Հայաստան. քարե դարից միջնադար», Երկերի ժողովածու, Երևան, 2007, էջ 66, արձ. 14:

90. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. օրորոցածն, հարավային նիստին, չափածո, 5 տող.

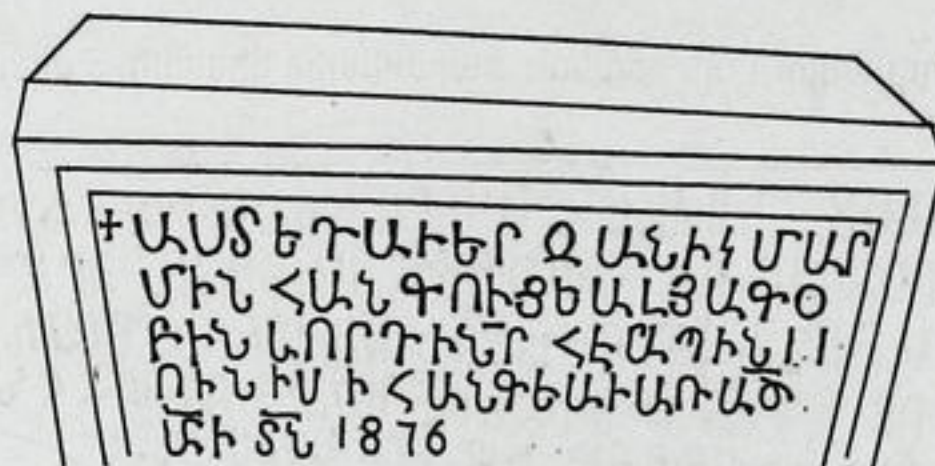

Ի 13 ՄԱՐՏԻ 1876 ԱՄԻ,
ՄԻՆԱՍ ԲԼԱՅԼԱՅԼԱՅ ՏՈՂՄԻՒ ՎԱՀԱՆԵԱՆՑ,
ՄՇՕԲ ԲԱՆԻԲՈՒՆ, ՍՐՇԻ ԲԱՐԵՁԳԵԱՑ,
ՄԻՆՉ ՀԱՍ Ի ՀԱՍԱԿ ՎԱԹՍՆԻՑ ԱՄԱՑ,
ԱՍՇ ՓՈԹԱՑ ՄԱՐՄՆՈՎ, ՀՐՈՎ ԿԵԱՆԱ ԱՆԱՆՑ:

Հրատ. Տեր-Մինասյան, «Էջմիածին» 1958, ժԲ, 54,
Գագիկ Հառիճեցի, 42:

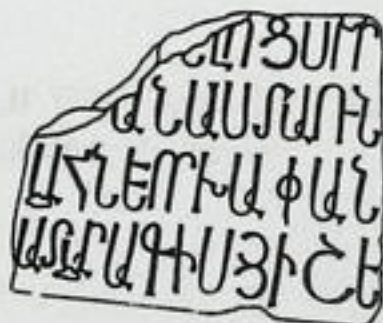
Ծանոթ. Ե. Տեր-Մինասյանը իր նշյալ հոդվածում մանրամասն անդրադառնում է հանգուցյալի կյանքին ու գործունեությանը, հիմք ընդունելով 1910թ. Ալեքսանդրապոլում հրատարակված «Հառիճայի վանական ընկերության հիշատակարանն ու հաշիվը 1850-1882» գիրքը:

91*. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. ուղղանկյուն օրորոցածն, հարավային նիստին, 5 տող.

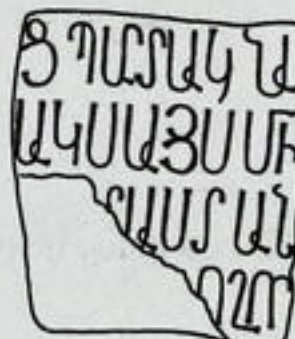

† ԱՍՏ ԵՂԱԻ ԵՐՁԱՆԻԿ ՄԱՐ/ՄԻՆ
ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ՅԱԳՕ/ԲԻՆ ԵՒ ՈՐԴԻ
ՆՈՅՐԼԱՅ ՀԵՐԱՊԵՏՈՒՆ, 11 / ՈՒՆԻՍԻ
ՀԱՆԳԵԱԻ ԱՌ ԱԾ / ԱՄԻ ՏՆ 1876:

92. **ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ ՇԻՆԱՔԱՐԵՐ**. գերեզմանոցի եկեղեցու ավերակներում, 4 տող.

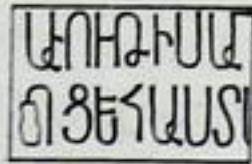
...ԵՂՈՑ ՍՈՐ...
...ԱՆԱՍՏԱՌՆ...
... ԱՐՆ ԵՒ ՈՐ ԽԱՓԱՆԷԼ...
...ՊԼԱՏԱՐԱԳԻՍ ՅԻՇԵՐԵՔԷ...

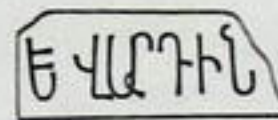
...Ց ՊԱՐՏԱԿԱՆ...
...ԱԿՍ ԱՅՍ ՄԻ...
...ԱՍՏԱՆ...
...ՈՂՈՐՄԻ...

...ՈԿԵ (1216)

...ԱՌՈՒԹԻ ՍՍԱ...
...ՈՅ ԵՒ ՀԱՍՏՆԱՏԵՑԻՆ...

...ԵՒ ՎԱՐԴԻՆ...

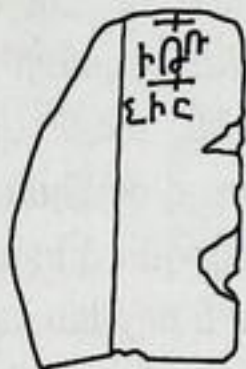
Ծանոթ. Ըստ երևույթին, նվիրատվական մի մեծ արձանագրության մասեր են, վերջին բեկորի վրա մնացել է նվիրատուներից մեկի անունը՝ ՎԱՐԴ և երրորդի վրա թիվը՝ ՈԿԵ: (1216): Բեկորներից փոքրերը տեղում չգտանք:

93. ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ ՇԻՆԱՔԱՐ. գերեզմանոցի եկեղեցու ավերակներում, 4 տող.

...ԵՆՔ ՊԱՏԱՐԱԳ...
...ՄԻՆՉ Ի ԳԱՆՈՒՍՏՆՆ ԲԻ...
...ԻՆ:
...ՄԵԱՅ. ԱՄԵՆ...:

94*. ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ ՇԻՆԱՔԱՐ. գերեզմանոցի եկեղեցու ավերակներում, 2 տող.

Ի ԹՈՒԼԻՍՂ / ՀԻԸ (1279):